

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

LAİKLİK İLKESİ DOĞRULTUSUNDA YAPILAN
İNKILAPLARIN KARİKATÜR DERGİLERİNE
YANSIMASI (1923 – 1928)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Akif SUBAŞI

İstanbul

Ağustos-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

LAIKLİK İLKESİ DOĞRULTUSUNDA YAPILAN
İNKILAPLARIN KARİKATÜR DERGİLERİNE YANSIMASI
(1923 – 1928)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Akif SUBAŞI

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

İstanbul
Ağustos-2023

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı,
Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

Üye Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Laiklik İlkesi Doğrultusunda Yapılan İnkıpların Karikatür Dergilerine Yansıması (1923 – 1928)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mehmet Akif SUBAŞI

ÖN SÖZ

Cumhuriyet'in ilk yılları bir yönüyle geçiş dönemidir. Halkın savaş yorgunluğu yerine dinlenme ve yeniden ayağa kalkma, devletin ise eski yapısının yerine yeni bir yönetim kültürünün ortaya konulmaya çalışıldığı önemli bir dönemdir. Basılı yayın mecmuaları coşkulu yayınlar yaparlarken bir yandan hükümetin yönettiği modernleşme adımlarını halka duyurmaya çalışmaktadır. Bu çalışma ile Cumhuriyet döneminde laiklik ilkesi etrafında yapılan inkılapların karikatür mecmualarına yansımaları araştırılmıştır.

Çalışma süresince desteğini esirgemeyen Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı Başkanımız Prof. Dr. Beytullah KAYA'ya, samimi ve içten yaklaşımı ile tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK'a, lisans eğitimim sırasında tanıdığım ve hep güzel hatıralar ile hatırladığım Nurgül ERYILMAZ ve Dilek SEZEK'e teşekkürü borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca tüm zorluklara rağmen her daim yanımda olan annem ve babama, tezi bitireceğime benden daha çok inanan, sabrı, anlayışı ve desteği için sevgili eşime, dünyamı daha neşeli hale getiren yavrularım Zülâl Vera ve Ali Asım'a tebessümleri için çok teşekkür ederim.

Mehmet Akif SUBAŞI

İstanbul-2023

ÖZET

LAİKLİK İLKESİ DOĞRULTUSUNDA YAPILAN İNKILAPLARIN KARİKATÜR DERGİLERİNE YANSIMASI (1923 – 1928)

Mehmet Akif SUBAŞI

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Ağustos, 2023 - 106 Sayfa

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Hacivat-Karagöz gölge oyunu, Nasreddin Hoca hikâyeleri ve Bektaşî fıkraları gibi sözlü anlatıma dayalı mizah yapılmaktaydı. Matbaanın Osmanlı topraklarında kullanımı ile yeni bir mizah türü olan karikatür ortaya çıkmış ve halk tarafından ilgi görmeye başlamıştır. Birinci Dünya Harbi sonrası İzmir'e 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların asker çıkarmasıyla birlikte Anadolu topraklarında işgal başlamış ve bu işgale karşı halk topyekûn mücadeleye girişmiştir. Bu seferberliğe gazeteciler gibi karikatür çizerleri de katılmıştır. Anadolu topraklarında başlatılan İstiklâl Harbine halkın desteğini sağlayabilmek için basın mecmualarına önemli görevler düşmüştür. Halkın moral, motivasyonunu artırma ve İstiklâl Harbi hakkında bilgi verme basılı mecmualara kalmıştır. İstiklal Harbinin kazanılması ve yeni bir devletin kurulması halkta ve yayın mecmualarında sevinç döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Bu sevinç döneminde başlanan batılı ve laik reform hareketleri yüzyıllardır süregelen toplum yapısını ve müesseselerini kökünden değiştirmiştir. Bu reformların özü olarak görülen laiklik ilkesi çerçevesinde yapılan inkılaplar mizah dergilerindeki karikatürler ile desteklenmiştir. Cumhuriyet rejimi ile beraber özellikle laiklik alanında hem toplumu hem devleti doğrudan etkileyen inkılaplar yapılmış ve laiklik ile ilgili inkılapların karikatür dergilerinde sık sık konu edildiği görülmüştür. Bu çalışmada 1923-1928 yılları arasında laiklik ile ilgili inkılapların Akbaba,

Karagöz, Papağan, Zümrüdüanka ve Kelebek dergilerine yansımaları konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Karikatür, Laiklik, Karagöz Dergisi, Akbaba Dergisi, Zümrüdüanka Dergisi, Papağan Dergisi, Kelebek Dergisi.

ABSTRACT

REFLECTION OF THE REFORMS IN THE FIELD OF SECULARISM ON CARTOON MAGAZINES (1923-1928)

Mehmet Akif SUBAŞI

Master, History and Civilization Studies

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Abdullah TOK

August, 2023 - 106 Pages

Until the proclamation of the imperial edict of Gülhane in the Ottoman Empire, humor was based on oral narration such as Hacivat-Karagöz shadow play, Nasreddin Hodja stories, and Bektashi jokes. Through the use of the printing press in the Ottoman lands, a new type of humor, the caricature, emerged and started to attract the attention of the public. After the First World War, the Greeks landed troops in Izmir on May 15, 1919, and the occupation of Anatolian lands began, and the people started a total struggle against this occupation. Caricaturists also participated in this mobilization, as did journalists. Press magazines had important duties in order to provide public support for the War of Independence launched in Anatolian lands. It was up to the printed magazines to increase the morale and motivation of the public and to provide information about the War of Independence. The victory in the War of Independence and the establishment of a new state led to a period of joy among the public and the press. The Western and secular reform movements initiated during this period of joy radically changed the centuries-old social structure and institutions. The reforms made within the framework of the principle of secularism, which is seen as the essence of these reforms, were supported by cartoons in humor newspapers. Together with the Republican regime, especially in the field of secularism, reforms were made that directly affected both the society and the state, and it was seen that the reforms related to secularism were frequently mentioned in humor magazines. In this study, the reflections of secular reforms on Akbaba, Karagöz, Papağan, Zümrüdianka, and Kelebek magazines between 1923 and 1928 are addressed.

Keywords: Humour, Cartoon, Secularism, Karagöz Magazine, Akbaba Magazine, Zümrüdüanka Magazine, Papağan Magazine.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
RESİMLER LİSTESİ	x
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. Amaç	4
1.2. Yöntem	5
1.3. Kapsam	6
1.4. Literatür Özeti	6
1.5. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mizahın Seyri	8
1.6. Bir Mizah Türü Olarak Cumhuriyetin İlk Yıllarında Karikatür	10
1.7. Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik	13
İKİNCİ BÖLÜM	
DÖNEMİN BAŞLICA MİZAH-KARİKATÜR DERGİLERİ	16
2.1. Karagöz Dergisi (1908-1968)	17
2.2. Akbaba Dergisi (1922-1977)	17
2.3. Zümrüdüanka Dergisi (1923-1925)	18
2.4. Papağan Dergisi (1924-1928)	19
2.5. Kelebek Dergisi (1923-1924)	19
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
CUMHURİYET DÖNEMİ LAİKLİK ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR	20

3.1. Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922).....	20
3.2. Cumhuriyet'in İlanı (29 Ekim 1923).....	21
3.3. Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)	22
3.4. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924)	24
3.5. Kılık Kıyafet Düzenlemesi (Şapka İktisası 25 Kasım 1925)	25
3.6. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması (30 Kasım 1925).....	27
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KARİKATÜRLERDE LAİKLİK İNKILABI	29
4.1. Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler	30
4.2. İrtica ile ilgili Karikatürler	38
4.3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilgili Karikatürler	60
4.4. Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler	69
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	80
EKLER	88
ÖZGEÇMİŞ	106

RESİMLER LİSTESİ

Karikatür 4.1: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 1	30
Karikatür 4.2: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 2	31
Karikatür 4.3: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 3	32
Karikatür 4.4: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 4	34
Karikatür 4.5: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 5	35
Karikatür 4.6: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 6	36
Karikatür 4.7: İrtica ile İlgili Karikatür 1	38
Karikatür 4.8: İrtica ile İlgili Karikatür 2	40
Karikatür 4.9: İrtica ile İlgili Karikatür 3	41
Karikatür 4.10: İrtica ile İlgili Karikatür 4	43
Karikatür 4.11: İrtica ile İlgili Karikatür 5	44
Karikatür 4.12: İrtica ile İlgili Karikatür 6	45
Karikatür 4.13: İrtica ile İlgili Karikatür 7	47
Karikatür 4.14: İrtica ile İlgili Karikatür 8	48
Karikatür 4.15: İrtica ile İlgili Karikatür 9	49
Karikatür 4.16: İrtica ile İlgili Karikatür 10	51
Karikatür 4.17: İrtica ile İlgili Karikatür 11	52
Karikatür 4.18: İrtica ile İlgili Karikatür 12	53
Karikatür 4.19: İrtica ile İlgili Karikatür 13	54
Karikatür 4.20: İrtica ile İlgili Karikatür 14	55
Karikatür 4.21: İrtica ile İlgili Karikatür 14	56
Karikatür 4.22: İrtica ile İlgili Karikatür 15	57
Karikatür 4.23: İrtica ile İlgili Karikatür 16	59
Karikatür 4.24: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 1	60
Karikatür 4.25: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 2	61
Karikatür 4.26: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 3	62
Karikatür 4.27: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 4	63
Karikatür 4.28: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 5	65
Karikatür 4.29: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 6	66
Karikatür 4.30: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 7	68
Karikatür 4.31: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 1	69
Karikatür 4.32: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 2	71

Karikatür 4.33: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 3	72
Karikatür 4.34: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 4	73
Karikatür 4.35: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 5	74

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Karikatür kendine has üslubu olan bir iletişim aracıdır. Okuyucuya aktarmak istediği bilgiyi saf, yalın içeriklerle sunmaz. Karikatür, düşüncenin çizgilere döküldüğü bir mizah malzemesinden öte gündelik olayların ve ideolojik fikirlerin basın yoluyla topluma aktarılmasıdır. Cumhuriyet Dönemi mizah anlayışında yeni devletin ortaya koyduğu ideolojik fikirlerin halka aktarılması, var olan kültürel etkinin devam etmesi veya yeni bir kültürün ortaya konulabilmesi için karikatürler önemli bir projeksiyon görevi görmüştür. Bu çerçevede Cumhuriyet öncesi mizah ile Cumhuriyet dönemi mizah anlayışı birbirinden farklı olmuştur.

Tarih anlatımı ve yazımında yazılı ve sözlü materyalleri tamamlayan en önemli kaynak görsel materyaller olmuştur. Görsel materyaller tarihin neredeyse her safhasında kullanılmıştır (Akkoç, 2008: 1). 19. yüzyıl itibarıyla tarihsel veri olarak kullanımına başlanan görsel malzemeler, toplumsal olayları ve toplumun yaşantısını gelecek dönemlere aktarması bakımından önemlidir. Görsel materyaller için özellikle fotoğrafın icadı ve basılı yayınlarda kullanımı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Acun, 2004: 96). Matbaanın icadı ile başlayan basılı yayınların kullanımı, radyo, telgraf, televizyon ve internet gibi araçlarla günümüzde en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Çalışma içerisinde incelenen dönemlerde, radyo, televizyon ve internet gibi iletişim araçlarının olmaması ve telgraf gibi araçlar vasıtasıyla topluma bilgi aktarımının zorluğu basılı yayınların önemini arttırmıştır.

Osmanlı topraklarında mizah anlayışının yazılı eserlerde resmedilmesi Avrupa'ya nazaran daha geç başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde matbaanın kullanımı öncesinde Hacivat-Karagöz gölge oyunu veya Nasreddin Hoca hikayeleri gibi sözlü anlatım sayesinde mizah yapılırken, 1870 yılı sonrasında batılılaşma fikirlerinin etkisiyle mizah ve karikatür çizimlerinin basılı malzemeler de kullanımı karikatür dergilerinde artışa geçmiştir (Cantek ve Gönenç, 2017: 9). Özellikle Tanzimat dönemi ile Birinci Meşrutiyetin ilanına kadar olan sürede mizah dergilerinde artış meydana gelmiştir. Ancak 1876 Anayasası'nın ilanı ile mizah dergileri kapanmaya başlamıştır.

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile mizah dergi yayınlarında yeniden artış başlamış ancak Balkan Harpleri, Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Harbi ile yayın mecmualarının gerek

yayın parası bulmakta zorlanması gerekse insan gücünün azlığı nedeniyle birçok yayınevi ya kapanmış ya da yayınlarına ara vermek zorunda kalmıştır (A.g.e.: 10).

30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi'nin üzerinden daha bir yıl geçmeden Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmasıyla birlikte uzun yıllardır rahat nefes alamayan halk topyekûn silaha sarılmak zorunda kalmıştır. Özellikle basılı yayınlar ile bu savaşa destek olan gazeteciler gibi karikatür çizerleri de bu savaşın içinde yer almıştır (Kaya ve Acarlı, 2018: 132).

Toplumun her kesiminin katılımı ile Anadolu topraklarında başlatılan İstiklâl Harbi için halkın desteğini sağlayabilecek en önemli görev gazete ve dergilere düşmekteydi. Moral ve motivasyonu artırma ve İstiklâl Harbi hakkında halkı bilgilendirme yükü basılı yayınlara kalmıştır. Bu mücadele sürecinde karikatür dergileri Anadolu topraklarında okuma yazma bilmeyen kesiminde varlığı düşünülerek milli birlik ortamını sağlayacak yayınlar yapmış ve halkın moralini arttırmıştır (Mustafa, 2019: 145).

İstiklal Harbine toplumun neredeyse bütün kesimlerinin katılımı yayın mecmualarının yayınlarını İstiklal Harbi lehine olumlu yönde etkilemiştir (Kaya ve Acarlı, 2018: 132). Her ne kadar milli birliği sağlayıcı ortam olsa da İstiklâl Harbi döneminde yayın kuruluşları arasında siyasi birtakım gruplaşmalar, İtilaf Devletleri'nin mandası olmayı talep eden yazar-çizer kesim de bulunmaktaydı. İstiklâl Harbinin başarı ile sonuçlanması ve Anadolu topraklarından işgalcilerin çıkarılması yeni kurulan hükümete ve dönemin gazete ve basılı yayınlara halkın itibarını arttırmıştır. Bu dönemde karikatür dergilerinin sayılarında eskiye nazaran ciddi oranda artışa neden olmuştur.

Karikatür dergilerinin yanında bazı gazetelerin sayfalarında karikatürlere yer vermesi halkın karikatürlere ilgisini giderek arttırmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında karikatür dergilerinde toplumsal olayların karikatür yazarları tarafından tasvir edilerek okuyucuya sunulduğu görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi karikatür-mizah anlayışı Meşrutiyet dönemlerinden bir yönü ile farklıdır. Bu farklılığın ana nedeni Harf İnkılabıdır. Harf İnkılabı ile bırakılan Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılması yayın yapan bütün dergi ve gazeteleri etkilemiştir (Öngören, 1973: 73).

Devletin resmi olarak kurulduğu tarih ile Harf İnkılabına kadar olan sürecin temel özelliği savaş döneminin son bulması ve gazeteler için özgür bir dönemin başlangıcı olmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yılları bir yönüyle geçiş dönemidir. Halkın savaş yorgunluğu yerine dinlenme ve yeniden ayağa kalkma, devletin ise eski yapısının yerine yeni bir yönetim kültürünün ortaya konulmaya çalışıldığı önemli bir dönemdir. Bu süreçte basılı yayın mecmuaları coşkulu yayınlar yaparlarken bir yandan da yenileşme modernleşme adımlarını halka duyurmaya çalışmaktadır (Öngören, 1973: 76).

Altı yüz yıl hüküm sürmüş bir devletin mirası üzerine kurulan tek parti hükümetinin yeni yönetim şekli alışılmış yapının dışında halkın katkısını almadan ilerleme kat edemeyecektir. Haliyle yeni kurulan devletin oluşturmaya çalıştığı toplumsal düzen için halkın rızasını alması gerekmektedir. Mizah tam bu noktada mevcut koşullara alışmış toplumu uyandırabilme etkisine sahiptir. Türkiye'deki mizah dergileri toplumları eğlendirme düşüncesi ile yayın yapıyor görünseler de, asıl amaçları toplumun içinde bulunduğu durumu eleştirel boyutlarıyla ele almaktır. Alışlagelmiş gazete makalelerinden ziyade karikatürler bir iletişim aracına dönüşmüştür. Mizah dergilerinde sanatlarını icra eden karikatür çizerleri yayınlarını toplumun sesi olarak kullanmıştır.

Mizahın siyasetle olan ilişkisinde iktidarı hicvetme aracı olarak kullanılmasının yanında, güçlü olan iktidarların çıkarları doğrultusunda toplumun üzerinde “baskı unsuru” veya “kamuoyu oluşturma” gibi bir görev üzere kullanıldığı da görülmektedir (Köksal, 2013: 2). Tam bu noktada halka anlatılmak istenen konuların mizah yardımı ile aktarılabilmesi için karikatür önemli bir sorumluluk edinmiştir. Karikatür çizerlerinin günlük olayları resmederek dönem içerisinde yaşanan olayları okuma oranı düşük bir topluma aktarmaya çalışması zamanla karikatürlere ilginin artmasına neden olmuştur. İletişim kanallarının sadece basılı yayınlara kaldığını düşünürsek, gündeme dair bilginin aktarımında karikatür çizerleri dergilerde bulunan köşelerini iletişim aracı olarak kullanmışlardır.

Bu çalışmada, halkın içerisinde bulunan karikatürcülerin çizimlerinde varsa muhalif etkinin varlığı araştırılarak laiklik inkılabına etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yılı itibarıyla yaşanan değişim sürecinin ana malzemeleri olan inkılaplara projeksiyon tutularak 1923-1928 yılları arası toplum hayatında ciddi değişime neden olan laiklik inkılabı ele alınmıştır.

Dört bölümden oluşacak bu çalışmanın, birinci bölümünde araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi ifade edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında basılı yayınlarda ve mizah dergilerinde yer alan karikatürlerde laiklik inkılabına yönelik yapılan yayınların nasıl işlendiği sorusu konunun amacını oluşturmuştur. Ayrıca "mizah nedir, karikatür nedir ve laiklik nedir" şeklindeki sorulara cevaplar verilmiştir. İkinci bölümde konunun ana gövdesini oluşturan dönemin başlıca mizah ve karikatür dergilerinden olan Karagöz, Akbaba, Papağan, Zümrüdüanka ve Kelebek dergileri hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde Cumhuriyet döneminde laiklik alanında yapılan inkılaplar hakkında genel bilgiler verilerek dördüncü bölümde yer alan doküman ve belgelerin anlaşılmasına olanak sağlanmıştır.

Dördüncü bölümde çalışma için gerekli veriler, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezine (IRCICA) ait Farabi dijital kütüphanesi ile Hakkı Tarık Us Koleksiyonu olarak bilinen ve dijital ortama aktarılmış bulunan gazetelerin incelenmesi sonucunda elde edilmiştir. Bu bölümde elde edilen bulgular toplumsal ve siyasal hayat üzerindeki etkileri de dikkate alınarak sistemli ve derinlemesine incelenerek yorumlanmıştır. Bu tez çalışmasıyla potansiyel tartışma konuları göz önünde bulundurularak mizah gazetelerinin yayınlarında laiklik ile ilgili karikatürler incelenmiştir.

Son bölümde ise araştırmadan elde edilen bulgular ışığında sonuç kısmı oluşturulmuş ve dönemin eleştirel alt yapısı hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1. Amaç

Toplumlar var olduğu sürece değişim olacaktır. Devletlerin yıkılıp yeni devletlerin kurulduğu dünya savaşlarının sonrasında yaşanan değişimler zaruri değişim olarak görülmektedir. Bu tarz değişimler akademik çalışmalarda çokça konu edilmiştir.

Mizah bir tür alay unsuru olabilmekteyken toplumun ve siyasal mekanizmaların etkisiyle iktidarların yönetimlerine karşı bir muhalefet yöntemi olarak da kullanılmıştır.

Bu çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde bir mizah yöntemi ve eleştiri malzemesi olan karikatürlerin dergilerde toplumsal değişime nasıl katkı

sağladıkları, değişim sürecinin laiklik inkılabı özelinde varsa muhalif yöntemlerinin neler olduğu araştırılarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma sırasında eleştirel boyutlar ve varsa yanlı yayınların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş aşamasında laiklik inkılabı özelinde mizah gazetelerinde yer alan karikatürler üzerinden çözümleme yapılmak istenmiştir.

Bu doğrultuda bazı sorulara yanıtlar aranmıştır. Bunlar;

1. Dönemin karikatür dergilerinde toplumsal olaylar karikatürlere nasıl yansıtılmıştır?
2. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında karikatür dergi yayınlarında laiklik alanında yapılan inkılaplar nasıl işlenmiştir?
3. Dönemin basılı yayın organlarında laiklik inkılabına karşı siyasi yanlılık var mıdır? Varsa, karikatürlerde nasıl işlenmiştir?

1.2. Yöntem

Bu tez çalışmasında araştırma yöntemi olarak Nitel araştırma yöntemlerinden “Durum Çalışması Yöntemi” kullanılmıştır. Nitel araştırma, bir konu hakkında yapılan araştırmada problemin nasıl yorumlandığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede yapılan araştırmalar dönemin koşullarının yanı sıra toplumun olaylara etkisini yorumlayan bir araştırma yöntemidir. Nitel yöntemle yapılan araştırmalarda derinlemesine inceleme ve anlatılanı dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak anlama düşüncesi hakimdir (Karataş, 2015: 63).

Diğer bir bahisle, “gözlem, görüşme ve belge analizi gibi veri toplama usullerinin uygulandığı, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntemdir.” Çalışma yapılan olgu ve olaylar kendi içerisinde el alınarak toplumun olgu ve olaylara yüklediği anlamlar açısından yorumlanır. (Şimşek ve Yıldırım, 2005: 39).

Nitel araştırmalarda üç önemli materyal ile incelemeler yapılmaktadır. Bunlar; görüşme, gözlem ve yazılı materyallerdir. Bu tez çalışmasında yazılı ve görsel materyallerin incelenmesi düşünüldüğünden nitel araştırma yöntemlerinden “durum çalışması” kullanılacaktır. Durum çalışması; olayların derinlemesine incelenmesini sağlayan, nasıl ve niçin sorularına cevap arayan bir araştırma desendir. Durum çalışmasında kullanılacak materyaller arasında özellikle yazılı ve görsel materyaller

ile arşiv malzemeleri önemli birer belge olarak incelenmektedir. Durum çalışması bir konunun derinlemesine araştırılması, verilerin toplanması ve toplanan verilerin analiz edilerek sonuçların elde edilmesini sağlayan bir araştırma yöntemidir. (Aytaçlı, 2012: 3; Yıldırım ve Şimşek, 2005: 277; Subaşı ve Okumuş, 2017: 420; Leymun, Odabaşı ve Yurdakul, 2017: 370).

1.3. Kapsam

Bu tez çalışmasının kapsamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında değişimi ve dönüşümü en hissedilir şekilde ortaya koyan laiklik ilkesi etrafında şekillenmiştir.

Çalışma, 1923-1928 yılları arasında yayımlanmış olan laiklik, irtica, saltanat, hilafet, kılık kıyafet ve isyanlar ile ilgili karikatürler ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede Akbaba, Zümrüdüanka, Kelebek, Karagöz ve Papağan gazetelerinde yayımlanmış karikatürlerde Laiklik İnkılabı özelinde çizilen karikatürleri kapsamaktadır.

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Tekke ve Zaviyelerin kapatılması gibi inkılapların dönemin karikatür çizerlerinin çizimleri vasıtasıyla Türkiye Cumhuriyeti halkına etkisi incelenmiştir.

1.4. Literatür Özeti

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde bir mizah yöntemi ve eleştiri malzemesi olan karikatürlerin dergilerde toplumsal değişime nasıl katkı sağladıkları, değişim sürecinin varsa muhalif yöntemlerinin neler olduğu araştırılarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu eleştirilerin içerisinde özellikle laiklik alanında yapılan inkılapların mizah dergilerinde nasıl işlendiği sorularına cevaplar aranmıştır.

Bu çerçevede yapılan çalışmalar incelendiğinde Ayşe Bedir'e ait "Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939" adlı doktora tezinde Karagöz dergisinde yer alan siyasi karikatürler üzerinden analizler yapılmıştır. Karagöz dergisi dışında diğer dergiler üzerinden bir çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tezimizin ana çerçevesini oluşturan laiklik alanına özgü çalışma yapılmadığı da görülmektedir (Bedir,2019).

Bir diğer çalışma, Yasemin Özçubukçu'ya ait olan “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Toplumsal Değişmenin Tanığı Olarak Karikatürler (1928-1940) Ve Eğitim” adlı yüksek lisans tezi çalışmasıdır. Bu çalışma 1923-1928 yılları arasını kapsamamış ve Harf İnkılabından 1940 yılına kadar olan süreç incelenmiştir (Yasemin, 2013).

Karikatür çalışmaları denince akla ilk gelen kişi Ferit Öngören'dir. Kendisinin özellikle Cumhuriyetin ilk 50 yılında ve 75. Yılında kaleme aldığı kitaplar Cumhuriyet döneminin ilk yıllarını araştırma da projeksiyon görevi görmektedir. Ancak kitaplarında dönemin inkılaplarına karşı bir eleştirel boyutun varlığı ve laiklik özelinde çalışmalar bulmak zordur. Ancak Cumhuriyetin kuruluş yıllarında mizah yayınlarının genel çerçevesini vermesi yönüyle çalışmamız için önemlidir (Öngören, 1998).

Karikatürün günlük siyasi söylemlere etkisinden ziyade görsel basına etkisi ve karikatürün gazetelerde kullanımının nedeni veya nasıl kullanıldığını gösteren çalışmalar mevcuttur. Karikatürün bir siyasi eleştiri malzemesi olması ve gazetelerde karikatür kullanımına dair çalışmalarda yeterince vardır. Bu çerçevede Selçuk Hünerli'ye ait “Türkiye’de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi” isimli yüksek lisans tezi de bu çerçevede literatüre kazandırılmıştır. Çalışmamızın olduğu dönem ve laiklik alanı ile ilgili karikatürler bulunmamaktadır (Hünerli, 1993).

Erken Cumhuriyet dönemi, yenilik ve reform hareketlerinin asıl başladığı dönemdir. Bu dönem hakkında yapılan çalışmalardan biri de Yasin Kayış'a ait doktora tezidir. Bu çalışmada genel çerçevede dönemin olayları konu edinildiği görülmüş, ancak karikatürler üzerinden bir yorumlama yapılmamıştır. Ayrıca çalışmamızın konusu olan laiklik alanında bir çalışma yapılmadığı da görülmektedir (Kayış, 2016).

Sultan Berna Akkoyunlu'ya ait yüksek lisans tezinde, Erken Cumhuriyet döneminde yaşanan kültürel değişim ele alınmıştır. Tezde yer alan karikatürlerde yorumlama yapılmadığı ve karikatürlerin genel çerçevede ele alındığı görülmektedir (Akkoyunlu, 2017).

Dönemin iç ve dış olaylarının anlatıldığı başka çalışmalar da mevcuttur. şeyh Sait isyanı ve Türkiye'nin dış politikasının yansımalarının araştırıldığı bir çalışma örneği de Serdar Sakin'in “Siyasi Karikatürlerde Emperyalizm Milletler Cemiyeti ve Türkiye, kitabından erişilebilir (Sakin, 2011).

Bir diğerk çalışma ise Hale Öğdü'ye ait, "Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği" adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Türk siyasal hayatının tek bir dergi üzerinden ele alındığı çalışmada verilen karikatürlerde siyasi analizler yapılmış ve Cumhuriyet devrimleri genel çerçevede ele alınmıştır (Öğdü, 2011).

Genel çerçevede benzer çalışmaların ya tek bir mizah dergisini baz aldığı, ya da Cumhuriyet döneminde yapılan inkıpların genel çerçevede ele alınarak literatüre katkı sağlandığı görülmektedir. Bu tez çalışmasında sadece laiklik alanında çizilen karikatürlerin beş önemli mizah dergisine yansması ele alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasının en önemli reformu olarak görülen ve neredeyse her reformun altında ortaya çıkan laiklik ilkesinin mizah dergilerine yansması özelinde literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1.5. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mizahın Seyri

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe sözlüğünde mizah kavramının tanımı "gülmece" (Akalin ve vd., 2011: 1692) olarak geçmektedir. Gülmece kavramı, ise "neşelendirme, güldürme veya insanları kırmadan takılma amacıyla ince alay, mizah, humor" biçiminde tanımlanmaktadır (A.g.e.: 999). Kubbealtı Lügati olarak bilinen Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te mizah kelimesinin tanımı "bir gerçeği alay, nükte ve latifelerle süsleyip güldürücü yanlarıyla ortaya koyan sözlü veya yazılı sanat türü, gülmece" olarak tanımlanmıştır (Ayverdi ve vd., 2011: 1692).

Mizah kullanıldığı alanlarda yaşanan süreçlerin farklı bakış açılarıyla ele alınabilmesini sağlayarak tebessüm ettiren, tebessüm ettirirken düşündüren, düşündürürken farklı noktalara dikkatleri çekebiyen bir anlatım tarzıdır. Mizah bir zekâ ürünüdür. Bu zeka ürününün malzemesi ise gülmektir. "Gülmek" ise şaka kılıfı altında gerçeği söyleme biçimidir. Barry Sanders'a (2001: 111) göre, "gülmek" bazen tek başına var olan düzeni yıkabilecek güce sahiptir. Ünlü Karikatürist Ferit Öngören'e (1973:11) göre, mizahın kökeninde "eğlence ve hoşgörü" yer almaktadır. Eğlence, hoşgörü ile gülümseme arasında kök ilişkisi bulunmaktadır. Eğlencenin harekete geçirme, hoşgörünün etkileşime, gülmenin ise mizaha ihtiyacı vardır.

Mizah; popüler, siyasi ve kara mizah olmak üzere üçe ayrılır. Popüler mizah ile kara mizah insanların yaşamları içerisinde herhangi bir konudan faydalanabilmektedir.

Ancak siyasi mizah halkın yaşantısını, devletin işleyişini, devleti yönetenlerin yaşamlarını ve söylemlerini konu edine bilmektedir. Mizah iktidarların baskısıyla doğabilir. İktidarlarda bulunan bu güç zamanla halkları baskı altına alabilir. Halklara yapılan baskılara karşı mizah yayınları önemli bir güç olmuştur. Barry Sanders'a (2001: 32) göre; Mizah toplumun yaşantısındaki aksaklıkları, adaletsizlikleri konu edinerek güçlünün otoritesini sarsabilecek kuvvettir. Aziz Nesin'e (1973: 33) göre ise; Mizahın, gülmecenin zenginliği sınıfsal nedenlerle açıklanabilir. Bu sınıfsal nedenlerin kökeni egemen sınıf ile halk arasında yaşanan çatışmadan doğabilmektedir. Bu nedenle özellikle mizah yazarlarının halk ile bağlarının güçlü olması gerekmektedir.

Mizah, siyasi ve sosyal değişim zamanlarında canlanan kültürel atmosferin oluşumunda pay sahibi olmuştur. Gazeteler kamuoyunu etkileme aracı olarak karikatürlerden faydalanmışlardır. Gerek iktidarlar gerekse muhalifler mizah ile her dönem kamuoyunu etkileme gücünden faydalanmak istemişlerdir. Belirli dönemlerde gazeteler mizahın gücüyle bazı kesimleri ya yüceltmiş ya da itibarsızlaştırmıştır.

Devletler toplumsal değişimi halka benimsetme sürecinde basılı yayın organlarını etkin kullanmayı amaçlamıştır. Alışlagelmiş düzenin değiştirilmesi toplumun tepkisine ve muhalefetin ortaya çıkmasına neden olabilir. İktidarlar olduğu sürece muahalefette olacaktır. Değişim süreçlerinde iktidarlar halkın tepkisi ile uğraşmak istemezler. Bu tepki yayın organları vasıtasıyla yapılacak olursa iktidarların halka değişimi benimset ihtimali azalacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileri basının öneminin farkında olarak yayın mecmualarını desteklemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde mizah, sözlü anlatım ve menkıbeler üzerine kuruluyken matbaaların artmasıyla gazetelerde hikayelerin ve fıkraların kullanılmasıyla yazılı mizah yayın mecmualarında kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu topraklarında dilden dile dolaşan, Hacivat-Karagöz gölge oyunu, Nasreddin Hoca hikâyeleri, orta oyunları, meddah ve Bektaşî fıkraları gibi sözlü anlatıma dayalı mizahın yerini basılı yayınlarda karikatürler almaya başlamıştır. Sözlü mizah Tanzimat Dönemine kadar devam etmiş, basılı yayınların artmasıyla yeni bir mizah türü olan karikatürler kullanılmaya başlamıştır. Özellikle İstiklâl Harbi döneminde Osmanlı topraklarını istilaya başlayan devletleri konu edinerek popüleritesi artan karikatür, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile yönünü iç politikaya çevirmiştir (Öngören, 1973: 22).

Osmanlı Devleti, zamanında parayla satılan ilk mizah dergisini “Diyojen” adı ile Rum kökenli gazeteci Teodor Kasap’ın yayınladığı kabul edilmektedir (Öngören, 1973: 60; Çeviker, 2010:16). I. Meşrutiyetin ilanı ile bir çok mizah dergisi (Hayal, Çingiraklı Tatar, Tiyatro, Latife, Kara Sinan, Meddah, Çaylak vd.), muhalif yayınlarıyla destek bulmaya başlasa da II. Abdülhamid’in Anayasayı askıya alması ile mizah dergilerinin ömrü kısa olmuştur (Cantek ve Gönenç, 2017: 9). Anayasanın askıya alınması ile yurt dışına kaçan Jön Türkler kapanan dergilerin faaliyetlerine yurt dışında devam etmiş ve dergileri ülkeye gizlice sokmuşlardır (Öngören, 1973: 61). II. Meşrutiyetin ilanı ile daha 1 ay geçmeden 15’e yakın mizah dergisi yayın hayatına başlamıştır. Yıl sonuna kadar bu sayı, 41’i bulmuştur. II. Meşrutiyetle başlayan özgürlük rüzgârı tersine dönerek İttihat ve Terakki yandaşlarının mizah yoluyla hicvedilmesine neden olmuştur (A.g.e., 63).

Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve İstiklâl Harbi dönemlerinde sayıları maddi sıkıntılar nedeniyle gittikçe azalmıştır. Yayın hayatına devam edenler ise iç meselelerden ziyade savaşlar ve milli birlik fikirleri üzerine yayınlar yapmışlardır.

İstiklal Harbi sırasında mizah dergilerinde ciddi azalma olmuş ve yayın hayatına devam eden iki dergi adından sıkça söz ettirmiştir. Bu dergilerin ilki İstanbul Hükümeti yandaşı olan ve Refik Halid Karay tarafından çıkarılan Aydede dergisidir. İkinci dergi ise Ankara Hükümeti’ni destekleyen ve Sedat Simavi tarafından çıkarılan Gülüyüz dergisidir (A.g.e., 68).

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde mizah basını karikatürler üzerinden toplumsal yenilik ve değişim sürecinin halka aktarıldığı önemli bir iletişim aracı olmuştur. Halkın yaşanan değişimi benimsemesi ve yeni kurulan devlete karşı değişim sürecine katkı vermesi istendiğinden basılı medya iletişim ve bilginin merkezi olmuştur.

1.6. Bir Mizah Türü Olarak Cumhuriyetin İlk Yıllarında Karikatür

Karikatür bir mizah türü ve iletişim aracıdır. İtalyanca’da mecaz anlamda “caricare” kelimesinden türediği kabul edilen karikatür “alay etmek, abartmak, hücum etmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Kayış, 2004: 4; Sakin, 2011: 18). Literatürümüze Fransızca bir kelime olan “caricature” ile giren karikatür kelimesi, Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde “insan ve toplumla ilgili her türlü olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim” şeklinde tanımlanmıştır (Akalin ve

vd., 2011: 1332). Kubbealtı Lügati olarak bilinen Misalli Büyük Türkçe Sözlükte ise karikatür kelimesinin tanımı “abartılı ve genellikle gülünç bir şekilde çizilmiş resim” anlamındadır (Ayverdi ve vd., 2011: 1605).

Mizahın bir alt kolu olarak gösterilen karikatür okuyucuya mesaj ileten bir iletişim aracı haline gelmiştir. Karikatür makale gibi uzun ve zaman almayan, anlatmak istediği bilgi veya unsuru karşı tarafa çizim ile aktarabilen bir iletişim aracıdır. Karikatürden anlatmak istediği olayı saf anlaşılır halde anlatması beklenmez. Anlatmak istediği olayı abartılı şekilde ele alır, güldürmesinin yanında düşündürücü etki de yaratır (Ölçekçi, 2021: 377). Karikatürcüler çizimlerinde resmettikleri olayı yazı eklemeleri ile anlatabilir. Yazılı olmadan çizilen karikatürler ile anlatılmak istenen okuyucuya aktarılabilir. Bu nedenle yazısız karikatürler aynı ulustan olmayan vatandaşların da anlayabileceği bir iletişim aracıdır (Sakin, 2011: 21). Karikatürler tıpkı gazete yazarlarının köşe yazıları gibi güncel meseleleri veya toplumsal değişimleri konu edinebilir. Karikatürler ele aldığı konu ile okuyucuları düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı Devleti’nde karikatürün yayınlarda kullanımı diğer ülkelere nazaran geç kalmıştır. Bu gecikmenin dini açıdan konulmuş olan resim yasağı nedeniyle olduğu düşünülse de, başka ülkelerden kitap ithaline izin verilmesi ve diğer dillerde yayınlara müsaade edilmesi karikatürün gecikme nedeninin dini açıdan olmadığını ortaya koymaktadır. Bu gecikmenin dini nedenlerden olmadığı düşünülürse geriye karikatürün iktidar tarafından siyasi olarak engellediği düşünülebilir. Karikatürün temeli hiciv, yani eleştiridir. Osmanlı Devleti’nin yönetim şekli düşünüldüğünde düzenin aksaklıklarını belirtecek eleştirilerin olmaması adına bu sanatın yaygınlaşmasının gecikmesi mümkündür.

Karikatürün Osmanlı topraklarında kullanımı Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir. Tanzimat dönemi ilk mizah yayınlarını Ermeni basını yapmıştır. 1852 yılında Hovsep Vartanyan Paşa tarafından Boşboğaz Bir Adam (A.g.e.: 28), 1856 yılında Hagop Baronyan ve Harutyun Hekimyan tarafından Meğu (Çeviker, 2010: 16) isimli dergiler yayımlanmıştır. Osmanlı basınındaki ilk karikatür 1867 yılında İstanbul adlı gazetede yayınlanır. Aynı yıl Terakki adında bir dergi daha çıkar. Terakki dergisinin ekinde karikatürlerin bulunduğu ifade edilir. Terakki dergisini 1870 yılında yayımlanan ve karikatür bulunan ilk mizah dergisi olarak kabul edilen Diyojen takip eder. Diyojen dergisinde ilk karikatür kullanımı Kasım 1871 tarihindedir (A.g.e.: 16).

Tanzimat Fermanı'nın (3 Kasım 1839) ilanı ile Birinci Meşrutiyet'in (23 Aralık 1876) ilanı arasındaki dönemde mizah dergi yayınlarında artış meydana gelmiştir. Ancak Kanun-ı Esasi'nin (23 Aralık 1876, diğer adıyla "1876 Anayasası") ilanı sonrasında yayınlarda azalmalar olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) ilanı ile mizah dergi yayınlarında ve karikatür çizimlerinde yeniden artış başlamış ancak Balkan Harpleri, Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Harbi nedenleriyle yayın mecmualarının gerek yayın parası bulmakta zorlanması gerekse insan gücünün azlığı neticesinde birçok yayınevi ya kapanmış ya da yayınlarına ara vermek zorunda kalmıştır (Cantek ve Gönenç, 2017: 10).

Mütareke döneminde Karagöz dergisi ve Diken dergisi mizah mecmualarının sesiydi. Birinci Dünya Harbi yıllarında Karagöz dergisi mizahtan uzak yayınlar yapsa da sonraki yıllarda tek başına mizah yayınları yapmıştır. Mütareke ve İstiklal Harbi yıllarında yirmi iki mizah mecmuası yayınlanmıştır. Mecmualardan bazıları: "Karagöz (1908-1950), Diken (1918-1919), Gülyüz (1921-1923), Aydede (1922), Akbaba (1922-1977), Zümrüdüanka (1923-1925), Kelebek (1923-1924)" (Çeviker, 2010: 21).

Karikatürler Osmanlı döneminde mizah dergilerinde yer alırken Cumhuriyet döneminde gazetelerde de yerini almıştır. Gazeteler yayınlarında yer alan karikatürler için karikatürcü istihdam etmezken yerine ressam denilen kişileri istihdam etmişlerdir. Karikatür, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda aslında yeni bir iletişim aracıdır. Bu iletişim aracına olan ilgiyi gazetelerin sayfalarında karikatürlere yer vermesinden anlamaktayız. Gazetelerin sayfalarında yer verdiği karikatürlere rağbetin yüksek olduğu erken Cumhuriyet döneminde karikatürcülerin dönemin olaylarına kayıtsız kalması beklenmemelidir. Karikatürcüler inkılaplar nedeniyle yaşanan dönüşümü toplumsal olayları ve günlük meseleleri çizdikleri karikatürler vasıtasıyla aktarmada önemli bir sorumluluk edinmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda okuma yazma oranının düşük olduğu varsayıldığından yazılı malzemelerin yerine yayınlarda karikatürlerin varlığı toplumu bilinçlendirme açısından önemlidir. Ancak karikatürler amaçları dışında bir başka görev daha edinebilmiştir. Bu görevin adı muhalefettir. Karikatürler toplumlarda yaşanan değişimler sonucunda baskıcı bir yönetim sergileyen iktidarlara karşı bir muhalifet silahı olarak kullanılmıştır (Ölçekçi, 2021: 378).

1923-1928 yılları arasında yayınlanan başlıca mizah dergileri şunlardır: Karagöz (1908-1950), Akbaba (1922-1977), Kelebek (1923-1924), Zümrüdüanka (1923-1925), Papağan(1924-1928), Cem(1927-1929) (Çeviker, 2010: 23).

1.7. Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca savaştığı batıya yönelen yeni Türkiye sadece batının ileri teknolojisini örnek almamış aynı zamanda zihin yapısını da ülkede hakim kılmak istemiştir. Bu düşüncenin altında dinin devlete etkisini ortadan kaldırmak ve medeni bir devlet inşa etme arzusu yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan tek parti hükümetine göre dinin devlete etkisini ancak Batılı laik düşünce ile kırmak mümkündür. Bu açıdan çalışmamızda öncelikle laiklik kavramı üzerinde durmamız gerekmektedir.

Laik kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde, “Din işlerini devlet işlerine karıştırmayan, devlet işlerini dinden ayrı tutan” (Türkçe Sözlük, 2011: 1571) şeklinde yer almaktadır. Kubbealtı Lügati olarak bilinen Misalli Büyük Türkçe Sözlükte ise “Laik” kelimesinin tanımı, “Dünya işlerini ve devlet yönetimini dinden ayrı tutan, dünya işlerine dini otoriteyi karıştırmayan” (Ayverdi, 2011: 1867) anlamında olup Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğü ile benzer tanımdadır. Laiklik kelimesini etimolojik olarak incelediğimizde ise bu kavramın Fransızcadaki “laic-laique” kelimesinden Türkçeye girdiği görülür. Hristiyanlık öncesi Grekçede *laos* (halk) ve *laikos* (halksal) (Berkes, 1978: 16) kelimeleri kullanılırken, Ortaçağ Latincesinde “laicus” kelimesi “kiliseye mensup olmayan veya herhangi bir dini unvanı olmayan kişi” (Dağcı ve Bal, 2014: 39) anlamlarında kullanılmıştır. Hristiyanlık döneminde ise din adamları dışında olan kişilere “clericus” denirdi (Berkes, 1978: 16).

Laiklik, Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde “Devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından tarafsız olması” (Akalin ve vd., 2011: 1572) anlamındadır. Laiklik, genel manada “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” olarak tanımlansa da, laikliğin kapsadığı alan ve içerdiği hususlar bakımından ortak bir tanım bulunmamaktadır (Eroğlu, 1982: 348).

Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri sayesinde feodal devletler ile kilisenin birbiriyle bütünleştiği anlaşılmaya başlanmıştır. Kilisenin devlet üzerindeki etkisinin

kırılması için Hristiyanlığın devlet işlerinden uzaklaştırılması gerekiyordu. Kiliselere mensup ruhban sınıfının dini ahlak kurallarıyla toplum üzerinde kurduğu baskı laiklik düşüncesini belirgin şekilde ortaya koymuştur. 18. Yüzyılda Fransa’da başlayan yöneliş, 19. yüzyılda İspanya ve Meksika’da, 20. yüzyılda ise Portekiz ve Türkiye gibi ülkelerde görülmeye başlanmıştır (Akbiyık, 1998: 182).

Batıda laiklik, “kilise ile devletin çatışması” üzerine ortaya çıkmışken, Türkiye’de laiklik, İslami kaideler üzere yönetilen Osmanlı Devleti’nin ve toplumda oluşmuş olan islami kültürün değişmesi talebiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Padişahları Müslüman kimlikleri sayesinde müslüman bir coğrafyaya hükmetmiş ve yönetmişlerdir. Osmanlı Devleti ve Memlük Sultanlığı arasında 22 Ocak 1517’de yapılan Ridaniye Savaşı ile Halifelik Osmanlı Devleti’nin padişahı Yavuz Sultan Selim’e geçmiştir. Osmanlı’da Halifelik makamı sayesinde müslüman kimliği diğer müslüman milletlere göre ön planda olmuştur (Kuru, 2011: 202).

Osmanlı Devleti, kurulduğu günden yıkılışına kadar, eğitim, hukuk ve ekonomi gibi önemli alanlarda islami kaidelere göre yönetilmiş bir İslam Devleti görünümündedir. Türkiye Cumhuriyeti ise Batılı, modern ve laik düşünceler üzerine kurulmuştur. Modern ve laik toplum düşüncesinin altında ortak dil ve tarih ile kültürel birliktelik fikri yer almaktadır.

Bu yönüyle Osmanlı Devleti için “Din Devleti”, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için ise “Ulus Devleti” (Berkes, 1978: 511) tanımlaması mümkündür. Osmanlı Devleti’ni “Din Devleti” şeklinde tanımlamanın kökeninde Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında şer’i hükümlere göre yönetilmesi ve 1876 Anayasasında “devlet-i Osmaniye’nin dini, din-i İslam’dır” ifadesinin yer alması (Dağcı ve Bal, 2014: 42) gösterilmektedir. Bu düşüncenin aksine Osmanlı Devleti’nin resmi bir dininin bulunması teokratik yapıya sahip olduğunu göstermemektedir. Osmanlı, devlet ve toplum hayatındaki uygulamada şer’î kanunlarla birlikte Osmanlı Sultanı tarafından konan ve adına “örfi sultani” denen dünyevi kuralların yani “örf ve adetlerin” hakim olduğu (Barkan, 1945: 212) bir yönetim şekline sahiptir.

Osmanlı Devleti 18 Şubat 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere yeni haklar tanımıştır. Bu fermanla yer alan bazı maddelerin laiklik kavramı ile örtüştüğü görülmektedir (Dağcı ve Bal, 2014: 42; Gümüş, 2008: 232). Tanzimat döneminde ise batı tarzı eğitim kurumları kurulmuş, askeri alanda ise batı tarzı eğitim

kurumları tesis edilmiştir. Özellikle Fransa'dan ticaret ve ceza kanunları alınmış ve bu kanunlar Şer'îye ve Nizamiye Mahkemelerinde ikiliğe neden olmuştur (Erat, Sönmez ve Sönmez, 2013: 359). Bu ikilik yeni kurulan devlette temelini laikliğin oluşturduğu inkılap fırtınasına yol açmıştır.

Mustafa Kemal'e göre "laiklik, sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" değildir. Laiklik, devletin din ve vicdan özgürlüklerini halkın serbestçe yaşamasını sağlayan gücüdür. Diğer yönüyle gerektiği durumlarda kamu düzenini koruyabilmek için dini uygulamalara devletin müdahale edebilmesidir (Gülcan, 2015: 25).

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ile laiklik alanında yapılacak inkılapların önü açılmıştır. Türkiye'de laiklik alanında yapılan inkılaplar şunlardır; Halifeliğin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim öğretimin birleştirilmesi, Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması, Medeni Kanun'un kabulü, Şapka İktisası'nın kabulü şeklindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DÖNEMİN BAŞLICA MİZAH-KARİKATÜR DERGİLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1928 yılları arasında yayınlanan başlıca mizah dergileri Karagöz, Akbaba, Zümrüdianka, Papağan ve Kelebek mecmualarıdır. Akbaba ve Karagöz dergileri 1923 yılı öncesinde kurulmuş ve 1928 yılı sonrasında da yayın hayatlarına devam etmişlerdir. İstiklâl Harbi yıllarında Osmanlı Devleti topraklarında iki ayrı hükümet bulunmaktadır. Bu hükümetler; Osmanlı Hanedanı ve Saltanat yanlısı İstanbul Hükümeti ile Anadolu'da Millî Mücadele'ye başlayan ve başında Gazi Mustafa Kemal'in bulunduğu Ankara Hükümeti'dir. İstiklâl Harbi döneminde mizah basınında İstanbul Hükümeti'ni destekleyen ve Refik Halid Karay tarafından çıkarılan Aydede dergisi ile Ankara Hükümeti'ni destekleyen ve Sedat Simavi tarafından çıkarılan Güleryüz dergisi mizah dergilerinin başında gelmektedir.

İstiklâl Harbi sonunda İstanbul Hükümeti'ni destekleyen Aydede dergisi yayınlarına son vermiş ve yazarları ülkeden ayrılmıştır. Yine Aydede dergisinde görev alan Orhan Seyfi (Orhon) ve Yusuf Ziya (Ortaç) kapanan derginin yerine Akbaba adıyla yeni bir dergi çıkarmışlardır. Cumhuriyet döneminin en uzun soluklu dergisi olacak olan Akbaba dergisi yayın hayatına 1977 yılına kadar devam etmiştir.

Cumhuriyet dönemi mizah basınına etkileyen en önemli olay Şeyh Sait isyanı olmuştur. İsyân sonrasında Fethi Okyar'ın Başbakanlığı son bulmuş yerine İsmet İnönü Başbakanlığa getirilmiştir. Yeni Hükümet ilk iş olarak Takrir-i Sükûn Kanunu'nun meclise sunulmasını sağlamıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu hükümete olağanüstü yetkiler vermiş ve basının muhalif yayınlarının son bulmasına neden olmuştur. Bu kanunun 1. Maddesi şu şekildedir;

Madde 1. — İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâl eba bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten mene mezundur. İşbu efâl erbabını hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.
(T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925: 131)

Kanunun üzerinden iki gün geçmeden 6 Mart 1925 tarihinde Şeyh Sait isyanı bahane edilerek, *İstiklal*, *Sebilürreşat*, *Son Telgraf*, *Tevhid-i Efkar* gazeteleri kapatılmıştır (Mazıcı, 1996: 140).

Takrir-i Sükûn Kanunu bütün mecmuaları olduğu gibi mizah dergilerini de olumsuz etkilemiş, hükümeti eleştiren yayınlar yapmadıkları görülmüştür.

2.1.Karagöz Dergisi (1908-1968)

Karagöz mizah dergisi adını Türk gölge oyunundaki Karagöz tiplemesinden almıştır. 10 Ağustos 1908 yılında yayın hayatına başlayan Karagöz dergisinin imtiyaz sahibi Ali Fuat Bey, ser-muharriri (başyazarı) Mahmud Nedim Bey ve vekili müdafî'i (avukatı) Selim Hüsnü Bey'dir. Yayınlanan ilk nüshasından edindiğimiz bilgilere göre haftada iki gün pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere senede 104 nüsha baskı yapılacağı, İstanbul ve diğer illere posta ücretiyle birlikte 65 kuruşa, harice ise 80 kuruşa satışının yapılacağı ifade edilmektedir (Karagöz Gazetesi, 1908: 1).

Karagöz dergisi II. Meşrutiyetin ilanından kısa süre sonra yayın hayatına başlamış ve halk tarafından beğenilerek yaklaşık doksan bine yakın satış rakamlarına ulaşmıştır (Kılıçer, 2005: 42). Kapandığı güne kadar en uzun soluklu mizah dergisi olan Karagöz dergisi, Harf İnkılabı sonrasında maddi sıkıntılar çekmesi üzerine hükümet tarafından desteklenerek yayın hayatına devam etmiştir. Kurucusu Ali Fuat Bey'in vefatı sonrasında ise Cumhuriyet Halk Partisi tarafından satın alınmıştır. Sonraki yıllarda Burhan Cahit Morkaya, Aka Gündüz, Orhon Seyfi Orhon, Sedat Simavi gibi önemli yazarlar tarafından Karagöz mizah dergisi yayın hayatına devam etmiştir (A.g.e. 42).

2.2.Akbaba Dergisi (1922-1977)¹

İstiklal Harbinin yapıldığı dönemde Türk karikatür ve mizah dergileri olan Aydede ve Güteryüz dergileri yayın hayatına devam etmekteydi. Güteryüz dergisinin kurucusu Sedat Simavi Ankara Hükümeti'ni destekleyen yayınlar yapmaktayken, Aydede dergisinde ise Refik Halid Karay İstanbul Hükümeti'ni destekleyen yayınlar

---

¹ Bu bölüm “Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf İnkılabı Dönemin Mizah Dergilerinde Nasıl İşlenmiştir?, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2020.” yayınlanan makaleden alınmıştır.

yapmaktaydı (Tonga, 2008: 666). İstiklal Harbi'nin başarı ile tamamlanmasından sonra Refik Halid Karay ülkeden kaçmış, Aydede dergisi kapanmış ve yerine “Akbaba” dergisi Yusuf Ziya Ortaç tarafından kurulmuştur (Cantek ve Gönenç, 2017: 11).

Türk karikatür ve mizah mecmuaları arasında en uzun süreli yayınlanan dergi Akbaba dergisidir. 55 yıllık yayın hayatında dergi üç defa kapanmıştır (Öğdü, 2011: 31). Kapanan Aydede dergisinin neredeyse bütün yayın kadrosu Akbaba dergisinde buluşmuştur. Akbaba Dergisi'nin başlıca önemli çizerleri şunlardır: “Münif Fehim, Ramiz Gökçe, İsmail Hakkı, Hasan Rahim (Us), İhap Hulusi (Görey), Ratip Tahir Burak, Cemal Nadir Güler” (Sakin, 2011: 71).

2.3.Zümrüdüanka Dergisi (1923-1925)²

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa süre sonra 11 Ocak 1923 yılında kurulan Zümrüdüanka Mizah Dergisi, 23 Nisan 1925 tarihinde faaliyetlerine son vermiştir. (N. F. Yılmaz, 2017: 77) Cumhuriyet döneminin kurulan ilk mizah dergisi olması bu dergiyi önemli kılmıştır. Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa çıkarılan derginin yazar kadrosunda bulunan bazı yazarları şunlardır; “Orhan Seyfi (Orhon), Yusuf Ziya (Ortaç), Peyami Safa, Selami İzzet (Sedes), A. Lütfü”.

Karikatürist kadrosunda yer alan bazı önemli çizerler ise; “Ramiz (Gökçe), Zeki Cemal (Bakiçelebioğlu), İsmail Hakkı, Ahmet Münif (Fehim), Ratip Tahir (Burak), Cevat Şakir (Kabağaçalı), Hasan Fehmi (Us), Ahmet Rıfkı, Cemal Nadir (Güler)” (H. Yılmaz, 2016: 266). Semih Lütfü Erciyas'ın sahibi olduğu bu dergi Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan yenilik ve reform hareketlerini konu edinerek, dönemin kültürel ve toplumsal değişimini eleştirmiştir. Ancak Zümrüdüanka dergisi yayın hayatına başladığı tarihten 2 yıl 3 ay sonra, 224. sayısı ile birlikte, Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanından kısa süre sonra yayın hayatını noktalamıştır (N. F. Yılmaz, 2017: 77).

---

² Bu bölüm “Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf İnkılabı Dönemin Mizah Dergilerinde Nasıl İşlenmiştir?, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2020.” yayınlanan makaleden alınmıştır.

2.4.Papağan Dergisi (1924-1928)

Papağan dergisi yayın hayatına 23 Nisan 1924 yılında Akbaba dergisinin imtiyaz sahibi olan Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç tarafından haftalık mizah dergisi olarak çıkarılmıştır. Orhan Seyfi tarafından daha ilk sayısında “insanları eğlendirmek” amacıyla çıkarıldığı ifade edilen derginin (Papağan Gazetesi, 1924: 1) yazarlarının büyük kısmının Akbaba dergisi yazarlarından oluştuğu görülmektedir. Dergiye Orhan Seyfi Orhon, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Yusuf Ziya Ortaç, Halil Nihat Boztepe gibi önemli yazarlar katkıda bulunmuştur. Yayın hayatına kısa süre ara veren Karagöz dergisi yayınlandığı ilk dönemde 239 sayı, ikinci yayın döneminde ise 91 sayı yayınlanmıştır. Yayın hayatı 1928 yılına kadar devam etmiştir (Can, 2021: 391).

2.5.Kelebek Dergisi (1923-1924)

Kelebek Mizah dergisi 12 Nisan 1923 yılında yayın hayatına başlamıştır (Kelebek Dergisi, 1923: 1). İlk sayısında ücreti hangi günler neşredileceği hakkında bilgi bulunmamaktadır. İkinci sayısında, perşembe günleri haftada bir gün olacak şekilde neşredildiği, fiyatının 5 kuruş olduğu ve müdürünün Mahmud Esad olduğu yazmaktadır (Kelebek Dergisi, 1923: 2). Kelebek Dergisi'nin yazarları Reşad Nuri (Güntekin), Mahmud Esad (Yesari), İbnürrefik Ahmed Nuri ve Münif Fehim (Özarman) Bey'lerdir (Nesin, 1973: 242). Mizah dergisi olmasının yanında “edebi” yönüyle öne çıkmaktadır. Dönemin siyasi konularında pek yayın yapmasalar da edebi hikâye ve şiir gibi edebi alanda yayınlar yaptıkları ve karikatürler çizdikleri görülmektedir. Kelebek Dergisi, 25 Eylül 1924'te 77 sayı sonunda (Kelebek Dergisi, 1924: 77) yayın hayatını noktalamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ LAİKLİK ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR

Gazi Mustafa Kemal'e göre laiklik, "sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" değildir. Laiklik, devletin din ve vicdan özgürlüklerini halkın serbestçe yaşamasını sağlayan gücüdür. Diğer yönüyle gerektiği durumlarda kamu düzenini koruyabilmek için dini uygulamalara devletin müdahale edebilmesidir (Gülcan, 2015: 25). Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca savaştığı batıya yönelen yeni Türkiye, sadece batının ileri teknolojisini örnek almamış zihin yapısını da ülkede hakim kılmak istemiştir. Bu düşüncenin altında dinin devlete etkisini ortadan kaldırmak ve medeni bir devlet inşa etme fikirleri yer almaktadır. Tek parti hükümetine göre dinin devlete etkisini ancak Batılı, laik düşünce ile kırmak mümkündür.

Bu çerçevede çalışmamızda Cumhuriyet dönemi laiklik alanında yapılan inkılaplar hakkında genel bilgiler verilecektir.

3.1.Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve İstiklâl Harbinin başarılı bir şekilde bitmesi durumunda ülkenin Cumhuriyet ile yönetileceği ilan edilmişti. 1920 yılında İstanbul'da Osmanlı Devleti ve Ankara'da Millet Meclisi Hükümeti'nin varlığı iki başlı devlet görüntüsü vermekteydi. 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla İstiklâl Harbi'nin askeri safhası başarı ile sonuçlanmıştır. Sahada alınan başarıyı masa başında da devam ettirmek isteyen Millet Meclisi milletvekilleri yapılacak barış görüşmelerine tek ve meşru hükümet olarak Ankara Hükümetinin katılması görüşünde birleşmişlerdir.

İtilaf Devletleri barış görüşmelerinin Ankara Hükümeti'nin talebiyle İzmir'de yapılması talebini reddederek İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasına karar vermiş ve İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti'ni bir arada görüşmelere davet etmiştir (Erat, Sönmez ve Sönmez, 2013: 277). İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa'nın, Ankara Hükümetine göndermiş olduğu 17 ve 29 Ekim 1922 tarihlerinde olmak üzere iki telgrafta, görüşmelere iki hükümetin birlikte katılmasını teklif etmiştir. Ancak bu

talep Ankara’da Millet Meclisi tarafından şiddetli tartışmalar altında kabul edilmemiş ve bu sorunu kökünden çözecek olan Saltanatın kaldırılması hususunu gündeme getirmiştir (Ertan, 2018: 156).

Mecliste yaşanan tartışmaların gölgesinde, Dr. Rıza Nur ve arkadaşları 6 maddeden oluşan ve Saltanatın kaldırılmasını teklif eden bir taslağı Türkiye Büyük Millet Meclisine sunmuştur. 1 Kasım 1922 tarihinde alınan kararla “Osmanlı Saltanatı” İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından işgal tarihinden itibaren geçerli olacak şekilde kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa yine aynı tarihte yaptığı konuşmasında, “Milletin Saltanat ve Hilafet makamı yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir” demiştir (İnan, 2018: 99).

3 Mart 1924 tarihinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin aldığı kararlar neticesinde Osmanlı Hanedanı Türkiye’den sürgün edilmiştir.

3.2. Cumhuriyet’in İlanı (29 Ekim 1923)

23 Nisan 1920 yılında Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla birlikte dağınık mahiyette bulunan bazı mücadele gruplarının Anadolu’da birleşmesi sağlanmıştır. Farklı kesimlerin bir arada bulunduğu bu mecliste Saltanatın kaldırılmasıyla artan fikir ayrılıkları, üye seçimleri ve Lozan’a gönderilen heyete karşı eleştirilerle had safhaya ulaşmış ve Meclis’te neredeyse çalışmaların durmasına neden olmuştur (Erat, Sönmez ve Sönmez, 2013: 280).

İkinci Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 tarihinde toplanmış ve Mustafa Kemal Paşa’yı tekrar Meclis Başkanı olarak seçmiş, Başbakanlığa ise Ali Fethi (Okyar) Bey’i seçmiştir. İkinci Meclisin ele aldığı ilk konu ise 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması’nın kabulü olmuştur. Böylece İstiklâl Harbi tümüyle nihayetlenmiştir (Selim Kaya, 2012: 213). İtilaf Devletleri, 2 Ekim 1923 yılında Türk bayrağını selamlayarak İstanbul’dan ayrılmış ve Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk ordusu 6 Ekim 1923 tarihinde İstanbul’a girmiştir (Kocatürk, 2000: 396). İkinci Meclisin açılmasından 1 ay sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti “Halk Fırkası” adı altında birleştirilmiştir. Böylelikle Türk siyasi hayatında ilk parti kurulmuştur. Bir ay sonra ise Ankara ilinin devletin başkenti olması hususunda İsmet Paşa ve 14 milletvekilinin verdiği önerge kabul edilmiştir (Erat, Sönmez ve Sönmez, 2013: 282).

27 Ekim 1923 tarihinde Başbakan Ali Fethi (Okyar) Bey'in istifasıyla Hükümet sıkıntıya girmiş, Meclisin kuruluşu sırasında oluşturulmayan Bakanlar Kurulu modelinin elzem olduğu anlaşılmıştır. Yeni hükümetin ve Bakanlar Kurulu'nun tesisi için öncelikle Cumhuriyetin ilan edilmesi, Cumhuriyetin ilan edilmesi için ise öncelikle Anayasanın değiştirilmesi gerekmektedir. Halk Fırkası grubunun aynı gün yapılan grup toplantısının hemen ardından teklif Meclise sunulmuş ve 29 Ekim 1923'te yeni kurulan devletin idare biçimi "Cumhuriyet" olarak ilan edilmiştir (Ertan, 2018: 162). Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı toplantıya katılan bütün milletvekillerinin oyunu alarak Gazi Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nu oluşturmak üzere Başbakanlığa İsmet İnönü'yü atamıştır.

3.3. Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)

İstiklâl Harbi döneminde Ankara Hükümetinin yurdu işgalcilerden kurtarmak için mücadele etmesi Saltanat makamının varlığını tartışmalı hale getirmiştir. Ancak Osmanlı Sultanının elinde bulunan Hilafet Makamı bu dönemde sorun olarak görülmemiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile devletin bütün kurumlarında köklü değişimler yapılmaya başlanmıştır. Bu köklü değişimlerin ana malzemesi olan "laiklik ilkesi" neticesinde Halifelik Makamının varlığı tartışma konusu haline gelmiştir.

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın Kaldırılmasından sonra kimin halife olacağı üzerine başlayan tartışmalar üzerine Padişah Vahdettin ve Veliyaht Abdülmecit isimleri üzerinde durulmuştur (Aytepe, 2002: 19). Lozan Konferansının toplanmasına üç gün kala, Sultan Vahdettin yanında bulunan dokuz kişiyle birlikte 17 Kasım 1922 günü İngilizlere ait Malaya zırhlısı ile ülkeden ayrılarak Malta'ya gitmiştir. Bunun üzerine Hilafet makamı boş kalmıştır.

Ankara Hükümetinin Diyanet İşleri Başkanı görevini yapan Mehmet Vehbi Efendi Sultan Vahdettin'in ülkeden ayrılması üzerine Halifelik Makamının boş kaldığını yerine yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine dair fetva vermiştir. 18 Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylama sonucunda 162 milletvekilinin 148'i Abdülmecit Efendiyi halife seçmiştir (Aytepe, 2002: 19).

Gazi Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet'in kurulmasına ve Saltanatın kaldırılmasına rağmen yeni oluşturulan hükümete gölge olabileceğini düşündüğü tek kurum olarak Halifelik Makamı kalmıştır. Ayrıca Halifelik Makamı Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yapmayı planladığı laik devrimlerin önünde en önemli engel olarak görülmektedir. 1924 yılına gelindiğinde Halifelik makamının kaldırılmasını hızlandıran bir dizi olay gerçekleşmiştir. İsmailiyye Tarikatına bağlı imamların İsmet Paşa'ya halifeliğin korunması yönünde taleplerini ilettikleri bir mektup göndermişlerdir. Ancak bu mektubun daha İsmet Paşa'nın eline ulaşmadan Tanin, İkdam ve Tevhidi Efkâr gazetelerinde yayınlanması tepkilere neden olmuştur. Bir diğer olay ise, Halifenin hükümetten maddi destek talebinde bulunduğu dair Başbakan İsmet Paşa'ya bir mektup göndermesidir. İsmet Paşa'nın durumu bir telgrafla Mustafa Kemal'e bildirmesi üzerine Mustafa Kemal diğer hükümet yetkilileri ile yaptığı istişareler sonrasında hilafetin kaldırılması görüşünde birleşmiştir (Atatürk, 2009: 572).

Gazi Mustafa Kemal 1 Mart 1924 yılı Meclisin açılış konuşmasında “öğretimin birleştirilmesi, ordunun siyasetten ayrılması ve hilafetin kaldırılması” yönünde görüşlerini belirtmiştir. 2 Mart tarihinde yapılan Halk Fırkası grup toplantısında Mustafa Kemal'in bahsettiği üç konu karara bağlanarak Büyük Millet Meclisi'ne önerge şeklinde sunulmuştur.

3 Mart 1924 tarihinde Siirt Mebusu Halil Hulki ve elli milletvekilinin önergesi kabul edilerek Erkan-ı Harbiye Vekaleti ile Şer-iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasına karar verildi. Cumhuriyet Halk Fırkası Manisa mebusu Vasıf Bey ve elli milletvekilinin grup toplantısında önerge haline getirdiği eğitim öğretimin tek çatı altında birleştirilmesi kabul edildi. Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Türkiye dışına çıkarılarak sürgün edilmesine ilişkin Siirt Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 milletvekilinin önergesi kabul edilerek yasalaştı (Aytepe, 2002: 23). 22 Ocak 1517 tarihinde yapılan Ridaniye Savaşı ile Osmanlı Devleti'ne geçen Halifelik Makamı, 3 Mart 1924 tarihinde alınan Büyük Millet Meclisi kararları ile son bulmuştur.

3.4.Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924)³

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun özellikle ilk on yıllık döneminde Osmanlı Devleti'nden devralınan mirasın temel dinamikleri üzerinde ciddi toplumsal ve yapısal değişim yapılırken, eğitim alanında reform yapılmaması beklenemezdi (Zengin, 2002: 80). İstiklal Harbinin nihayetlenmesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde başlayan inkılap hareketleri kapsamında Arap alfabesinden üretilen Osmanlı alfabesinin yenilenmesi fikri İzmir İktisat kongresinde görüşülmüştür. Bu kongreden dört gün sonra, eğitim ve öğretim hayatının yeniden ele alınması ile ilgili 8 Mart 1923 tarihinde "Maarif Misakı" diğer adıyla "Eğitim Andı" (Ertan ve vd., 2018: 188) ilan edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti döneminden bu yana devam eden medrese eğitiminin halkın okur-yazarlığını azalttığı ve eğitim sisteminin ikilikler içerdiği düşüncesi üzerine eğitim alanında reform yapılması istenmiştir. Ayrıca yabancı okulların ve medreselerin denetlenmeleri talebiyle eğitim faaliyetinde bulunan bütün kurumların tek çatı altında toplanması fikri ileri sürülmüştür (A.g.e.: 188). Cumhuriyet dönemine uygun eğitim yapısının sağlanması adına Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 1924 tarihinde yapılan ikinci oturumunda görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Tevhid-i Tedrisat Kanunu haricinde konularda görüşülmüştür.

Gazi Mustafa Kemal 1 Mart 1924 tarihinde Meclisin açılışında yaptığı konuşmasında üç ana başlık üzerinde durmuştur. Bu başlıkları Mustafa Kemal Nutuk'ta aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

1- Millet Cumhuriyetin halen ve âtiyen bilcümle taarruzattan kat'iyen ve ebediyen masun bulundurulmasını talep etmektedir. Milletin talebi, Cumhuriyetin mücerrep ve müspet olan kâffe-i esasata bir an evvel ve tamamen iptina ettirilmesi suretinde ifade olunabilir.

2- Milletin ârâ-yi umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâifate-i an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz.

³ Bu bölüm "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf İnkılabı Dönemin Mizah Dergilerinde Nasıl İşlenmiştir?", Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2020." yayınlanan makaleden alınmıştır.

3- Diyanet-i İslamiyeyi, asırlardan beri müteamil olduğu veçhile bir vasıta-i siyaset mevkiinden tenzih ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini de müşahede ediyoruz. (Atatürk, 1997: 564)

Bir gün sonra, 2 Mart 1924 tarihinde Halk Partisi'nin grup toplantısında Gazi Mustafa Kemal'in önerdiği başlıklar görüşülmüş ve milletvekilleri tarafından bir gün sonra Meclise (Arı, 2002: 187) sunulmuştur. Meclis başkanlığına sunulan üç önerge;

“Osmanlı hanedan ailesinin sürgün edilmesi ve Halifeliğin kaldırılması konusunda, Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve elli milletvekilinin kanun teklifi,

Dönemin Genelkurmay Başkanlığı görevini yapmakta olan Erkan-ı Harbiye Vekaleti ile dönemin Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Müdürlüğü görevini yapmakta olan Şer-iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ile ilgili Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli milletvekilinin kanun teklifi,

Manisa Milletvekili Vasıf Bey ve elli arkadaşının, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ve tek çatı altında toplanması konusu ile ilgili kanun teklifi” (Atatürk, 2009: 574)

şeklinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Nutuk adlı eserinde ifade edilmiştir.

Bazı milletvekilleri itiraz etse de bu maddeler kabul edilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilerek Türkiye Cumhuriyeti içerisinde bulunan bütün eğitim kurumları Maarif Vekaletine bağlanmıştır. 22 Mart 1926 tarihinde Meclis'te kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile Tevhid-i Tedrisat Kanununa eklemeler yapılmış ve devletin izni olmadan okul açılması önlenmiştir (Ertan ve vd., 2018: 188).

3.5. Kılık Kıyafet Düzenlemesi (Şapka İktisası 25 Kasım 1925)

Medeniyetleri birbirinden ayıran farklılıkların başında kılık kıyafet gelmektedir. Osmanlı Devleti bu farklılıkları düzenleyecek birtakım yenilikler yapmıştı. Bu yeniliklerin en belirginini II. Mahmut döneminde memurların kavuk yerine fes giymesidir. II. Mahmut devlet memurlarının ceket, pantolon, fes ve potin giymelerini zorunlu tutmuştur. Avrupa'da kılık kıyafette bir ortaklık söz konusu iken Osmanlı Devleti'nde halkta bir ortak giyim söz konusu değildir (Eroğlu, 1982: 324).

Cumhuriyet döneminde kurulan yeni hükümet Batı Medeniyetini örnek alarak ülke genelinde inkılaplar yapmaya başlamıştır. Bu batılılaşma fikrini bir bütün olarak ülke genelinde uygulama kanaatindedir. 24 Ağustos 1924 tarihinde Kastamonu'ya yaptığı gezide halkın karşısına Panama modeli bir şapka giyerek çıkmıştır. Halka yaptığı konuşma sırasında halka “Bizim kıyafetimiz medeni ve beynel milel midir” diye sormuş, halktan gelen hayır sesleri üzerine,

Size iştirak ediyorum. Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millîdir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâyük bir kıyafettir. Onu iktiza edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittab bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemslî serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur, smokin gibi, işte şapkanız! Buna câiz değil diyenler vardır. Onlara diyeyim ki, çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek câiz olur da şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusası olan cübbeyi ne vakit ne için ve nasıl giydiler? (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 221).

Mustafa Kemal Kastamonu'da yaptığı bu konuşması ile halkı “şapka” giymeye davet etmiştir. Mustafa Kemal, 31 Ağustos 1925 tarihinde Ankara'ya dönmüş, 2 Eylül 1925 günü Bakanlar Kurulu Kararı ile memurlar için şapka giyilmesi zorunlu hale gelmiştir (Kocatürk, 2000: 441).

Mustafa Kemal şapka inkılabına halkın katılımını sağlamak adına Anadolu gezisine çıkmıştır. 16 Kasım 1925 tarihinde Konya Milletvekili Refik Koraltan ve bazı milletvekilleri tarafından Şapka İktisası Hakkında Kanun teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yapılmıştır. Kanun teklifi 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilerek yasalaşmıştır (Muhammet Erat, 2013: 320).

Batı uygarlığı sembolü olarak görülen şapka, şeyh ve ulema kesiminde tepkilere neden olmuştur. II. Mahmut döneminde fesin giyilmesine de tepki gösteren ulema ilerleyen yıllarda bu duruma alışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kılık kıyafet değişikliğini zihniyet değişikliği olarak görmüştür. Şapka Kanunu sonrasında batılılaşma yanlısı neşriyatta kadınların kılık kıyafetinde düzenleme beklentisi olduğu gözlenmektedir (Papağan Dergisi, 1925: 1; Papağan Dergisi, 1925: 1). Hükümet ise şaşkıncı şekilde bu konuda herhangi bir karar almamıştır (Aral, 2014: 18).

3 Aralık 1934 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair" Kanunla çeşitli topluluklara ait kıyafetlerde düzenlemeye gidilmiştir. Kanunun amacı dini kıyafetlerin halk tarafından dini mabetler dışında giyilmesini önlemektir. Dini kıyafetleri sadece dinlerin ruhani liderlerinin mabetlerin dışında giymesine izin verilmiştir (A.g.e.: 20).

3.6. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması (30 Kasım 1925)

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için Batı medeniyetini kendine örnek alarak ülke genelinde inkılaplar yapmaya başlamıştır. Dönemin yazarlarına göre, laiklik ilkesine bağlı olarak devletin kurumlarının yönetilmesi inkılaplar arasında en zor olanıdır. Bunun nedeni yüzyıllardır İslami kaideler üzere yönetilen kurumların laiklik ilkesi doğrultusunda yönetilmesi kökleşmiş düzen nedeniyle çok zordur. Bu kurumların ya devlet tarafından yönetilmesi ya da tamamen kapatılması gerekmektedir.

3 Mart 1924 tarihinde Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıyla Tekke ve Zaviyeler yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanmış, bu eğitim merkezlerinin din görevlisi atamaları Diyanet İşleri Başkanlığına (Apaydın, 2017: 152) bırakılmıştır. Devlet, tekke ve zaviye gibi kurumları tanımış ve denetimini sağlamıştır. Ancak Şeyh Sait isyanı bu kurumlar üzerine tartışmaların artmasına neden olmuştur.

1925 yılı şubat ayında başlayan Şeyh Sait isyanı "İslam dini" adına bildiri yayınlayarak bölge halkını isyana katılmaya davet etmiştir. Şeyh Sait isyanının ortaya çıkmasında yeni hükümetin laik devlet düzeni üzere yapmış olduğu inkılaplar ve hilafetin kaldırılması etkili olmuştur (Acar, 2019: 2935). 8 Nisan 1925 tarihinde Türk ordusu Darahani bölgesinde Şeyh Sait ve taraftarlarını mağlup etmiştir. İsyancılar, bu mağlubiyet sonrası dağılmış Şeyh Sait ve taraftarları yakalanarak Diyarbakır'da

İstiklal Mahkemesine çıkarılmıştır. İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait ve adamlarını idama mahkûm etmiş 27 Mayıs 1925 tarihinde (A.g.e.: 2944) verilen karar icra edilmiştir.

Hilafetin kaldırılmasına karşı isyan eden Şeyh Sait ve taraftarlarının büyük çoğunluğu bölgenin molla ve şeyh kesimindedir. Şeyh Sait isyanına katılan molla ve şeyhler tekke, medrese veya dergahlarda yetiştiğinden bu kurumların kapatılmasını gündeme getirmiştir.

Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu iline yaptığı gezi sırasında,

Bugün ilmin, fennin, bütün şümuliyle medeniyetin muvacehei şulepasında filân veya falan şeyhin irşadiyle saadeti maddiye ve maneviye arayacak kadar iptidaî insanların Türkiye camia-i medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakikî tarikat, tarikatı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesayı tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhiyle idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkeleri kapatacak, müritlerinin artık vasılı rüşt olduklarını elbette kabul edeceklerdir.
(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 225)

ifadesiyle şeyh ve dervişlerin eğitim merkezi olan “medrese tekke ve dergah” gibi eğitim yerlerinin kapatılacağına sinyalini vermiştir.

Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşları tarafından hazırlanan “Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına” dair kanun teklifi 30 Kasım 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmüş ve kabul edilmiştir (Kocatürk, 2000: 448).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARİKATÜRLERDE LAİKLİK İNKILABI

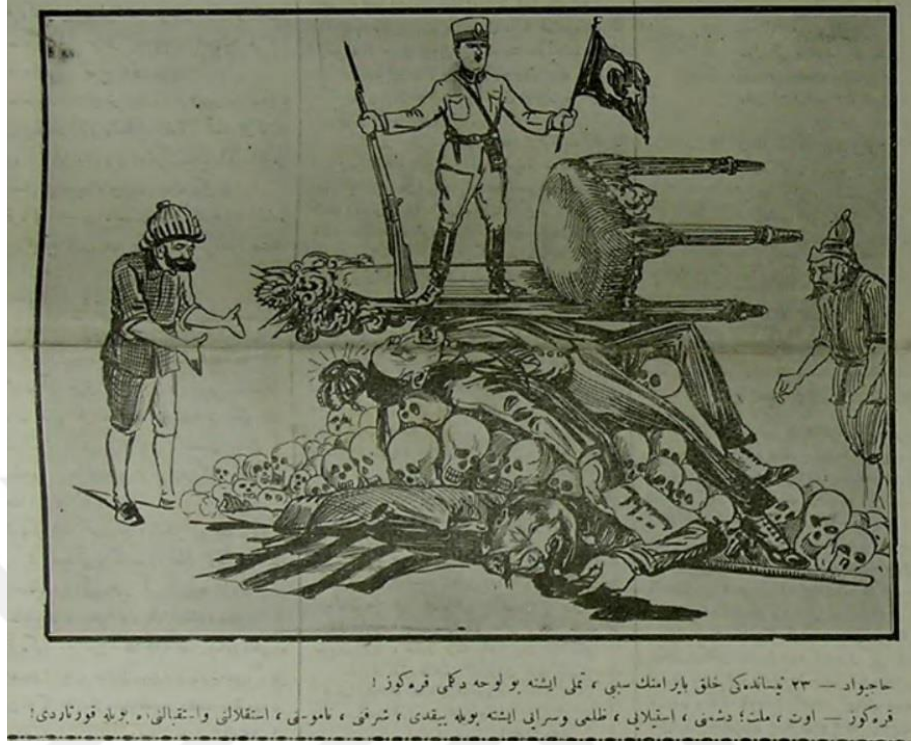
İstiklal Harbinden başarı ile çıkan Ankara Hükümeti süratle yeni devletin yapılandırmasına başlamıştır. Devletin yapısal değişikliği için öncelikle devletin yönetim şekli belirlenmelidir. Devlet yetkilileri bu yönetim şeklini belirlemek için uğraş verirken dönemin mizah dergileri bile önerilerde bulunmuştur (Akbaba ve Birbudak, 2009: 1268). İstiklâl Harbi döneminde Gazi Mustafa Kemal'in yanında yer alan mizah dergileri Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte açıktan desteklerine devam etmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda okuma yazma oranının düşük olduğu varsayıldığından yazılı malzemelerin yerine yayınlarda karikatürlerin varlığı toplumu bilinçlendirme açısından önemlidir. Ancak karikatürler amaçları dışında bir başka görev daha edinebilmiştir. Bu görevin adı muhalefettir. Karikatürler toplumlarda yaşanan değişimler sonucunda baskıcı bir yönetim sergileyen iktidarlara karşı bir muhalifet silahı olarak kullanılmıştır (Ölçekçi, 2021: 378).

Dönemin mizah dergilerini incelediğimizde karikatürlerde İstiklal Harbi, Saltanat, Hilafet, Şeyh Sait İsyanı, İsyancılar, Milletler Cemiyeti, Musul Meselesi, Kadınların Meclise Seçilmesi, Şehremaneti (Belediye), Matbuat Kanunu gibi siyasi konular üzerinde durulduğu görülmektedir.

Bu çerçevede karikatür dergilerinde saltanatın kaldırılması, irtica faaliyetleri, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve kılık kıyafet düzenlemeleri ile ilgili karikatürler incelenmiştir.

4.1. Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler

Karikatür 4.1: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 1

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1923a: 1

“Hacıbavud – 24 Nisan’daki Halk Bayramının sebebi, temeli işte bu levha değil mi Karagöz!

Karagöz – Evet, millet; düşmanı, istilayı zalimi ve sarayı işte böyle yıktı, şerefini, namusunu, istiklalini ve istikbalini böyle kurtardı” (Karagöz Dergisi, 1923: 1)

Karikatürde elinde silah ve Türk Bayrağı bulunan Gazi Mustafa Kemal, ayağının altında taht, tahtın altında Vahdettin ve elinde saltanat yazılı tabela, saltanat tacı, kuru kafalar ve ölü insan yer almaktadır.

1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılan Saltanatın üzerinden 5 ay geçmesine rağmen Karagöz dergisi okuyucularına saltanatın kaldırılması üzerinden mesaj vermeye devam etmektedir. Karikatür ile saltanatın yıkıldığı ve yerine bir yeni düzenin

kurulduğu anlatılmaktadır. Bu yeni düzenin başında Mustafa Kemal gibi güçlü bir liderin olduğu resmedilmiştir.

Karikatüre dışarıdan bakan ve ülke tarihini bilmeyen biri incelediğinde, tahtın altında kuru kafaların ve ölü insanların bulunması “saltanatın kaldırılmasının” kanlı ve zorla olduğu izlenimi verecektir. Gazetenin karikatürde düşman olarak Birinci Dünya Harbinde ve İstiklal Harbinde savaştığı devletleri resmetmesi beklenirken görselde saltanatın ve Osmanlı Hanedanının düşman olarak resmedildiği görülmektedir.

Derginin bu karikatürü resmetmesindeki bir diğer neden ise, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak bilinen dönemin “Hakimiyet-i Milliye Bayramının” yıl dönümü olmasıdır.

Karikatür 4.2: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 2

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1923b: 1

“Alt Başlık – Türkiye Şekl-i Hükümet İmalathanesi

Karagöz – Hah işte şöyle paşa efendiler, kendi kendimize şekil hükümet icat edeceğiz diye iki senedir na hak yere uğraştık. Nihayet çevire çevire, benzete benzete yine

Avrupa'daki ortaklara benzettik. Bakın âli oldu, şimdi bende üstüne şu levhayı oturtayım olsun bitsin!” (Karagöz Dergisi, 1923: 1)

Karikatürde iki sene boyunca yeni kurulacak hükümet şekli için zaman kaybedildiği, sonunda Avrupa'ya benzetilerek “Cumhuriyetin” kurulduğu ifade edilmiştir. Masanın altında kırık vazo yer almakta ve üzerinde “Saltanat” yazılı levha bulunmaktadır. Hacivat'ın elinde ise yeni vazoya eklenecek “Türkiye Cumhuriyeti” levhası yer almaktadır.

Karikatürde masanın altında yer alan ve kırık olan vazonun yerine yeni bir vazonun hazırlandığı görülmektedir. Vazonun yani Cumhuriyetin kurulma sürecinin titizlikle devam ettiği yapılan el işçiliği görselinden anlaşılmaktadır. Masanın altında yer alan kırık vazo ve yanında yer alan saltanat levhasından anlaşıldığı üzere artık geriye dönüş yoktur. Kırılan vazo birleştirilse dahi eskisi gibi olması beklenemez. Ayrıca masanın üstünde yer alan vazonun hazırlanmasının ince işçilik ile iki yıl sürdüğü ve Avrupa'ya benzeyen bir hükümet şeklinin anca ortaya çıktığı anlatılmaktadır.

Karikatür 4.3: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 3

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1923c: 1

“Karagöz – Aman paşam, kuzum paşam, şu büyük eseri kurtarmak için etrafını sıkı sıkı kapayalım. Bu taşları dikmedikçe tehlike her vakit başımızdadır.” (Karagöz Dergisi, 1923: 1)

Yukarıdaki görselde Türk bayrağının altında “Zafer ve Saltanat-ı Milliye” yazılı tabela, tabelanın altında kuru kafalar ve bu alanın etrafını zincirler ile kapatan Gazi Mustafa Kemal resmedilmiştir. Mustafa Kemal’in elindeki çekiçle vurarak sağlamlaştırdığı taşın üzerinde “Cumhuriyet” yazmaktadır.

Yerde yer alan kırık taşların üzerinde irtica, asayiş ve refah yazmaktadır.

Karikatürde Cumhuriyetin sağlam temellere sahip olabilmesi için güçlendirilmesi istenmektedir. Saltanatın, hilafetin ve irtica faaliyetlerinin ise devam etmesine müsaade edilmemesi gerektiği anlatılmaktadır. Cumhuriyetin sağlam temellere dayanması için Mustafa Kemal’in İstiklal Harbi sonrasında Saltanat-ı Milliyeyi sağlamlaştırmak adına Cumhuriyet çevresinde yeni bir Türkiye inşa ettiği resmedilmektedir. Bu yeni düzeni inşa ederken, isyan ve irtica taşları kırılmış saltanat tahtında kuru kafalar resmedilmiştir. Gerekirse yeni Türkiye’nin inşası için bedeller ödeneceği anlatılmak istenmiştir. Karikatür 4.1’de olduğu gibi Gazetenin bu karikatüründe de kuru kafaların resmedilmiş olması manidardır.

Cumhuriyetin iç ve dış bütün saldırılardan korunması istenmektedir. Bu nedenle Cumhuriyetin ve yeni kurumların korunması için başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere Hükümet tarafından çaba gösterildiği karikatürde anlatılmaktadır.

Karikatür 4.4: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 4

Kaynak: Zümrüdüanka Dergisi, 1924: 1

“Güzel bir sandalyedir ama ağırlığını attıktan sonra anladım.” (Zümrüdüanka Dergisi, 1924: 1)

Karikatürde resmedilen sandalyenin üzerinde “saltanat” yazmaktadır. Sirtında semeri bulunan hamal ise “halk” olarak resmedilmiştir. Hamalın yani halkın, saltanat tahtını yıllarca sırtında taşıdığı, tahtı sırtından indirdiği zaman ağırlığını anladığı karikatürde anlatılmaktadır. Zümrüdüanka dergisi saltanatın halkın sırtına kambur olduğunu, bu yükü yıllarca taşıdığını ve bu yükten yeni hükümetin kurtulması ile halkında rahata erdiğini ifade etmiştir.

Zümrüdüanka dergisi 3 Aralık 1923 tarih ve 94 sayılı nüshasında hilafet makamı ile Cumhuriyetin birlikte devam etmesi gerektiğine dair bir karikatür yayınlamıştır. Hilafetin devamını isteyen bu karikatürün aksine, saltanatın devam etmemesi

gerektiğine dair yukarıdaki karikatürü yayınlamak Osmanlı Hanedanına yakın bir yayın organı olmadığını göstermiştir.

Karikatür 4.5: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 5

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1924: 1

“Tevhid fırtınası memleketteki köhne müesseseleri kökünden yıktı.” (Akbaba Dergisi, 1924: 1)

Karikatürde Mustafa Kemal’in ağzından bir kasırga resmedilmiştir. Bu kasırganın içerisinde yıkılmış camiye benzer yapıda olan medreseler, medreseler de eğitim veren hocalar yer almaktadır. Kasırganın içerisinde Osmanlıca olarak, saltanat, medrese ve şeriat yazmaktadır. Mustafa Kemal çıkardığı kasırga sayesinde medreselerin ve bu kurumda eğitim veren hocaların yok edileceği resmedilmiştir.

3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen maddeler ile, Erkan-ı Harbiye Vekaleti ile Şer-iye ve Evkaf Vekaleti’nin kaldırılması, Osmanlı Hanedan ailesinin sürgün edilmesi ve hilafetin kaldırılması ile eğitim öğretimin tek

çatı altında toplanması kararları alınmıştır (Ertan & vd., 2018: 188).⁴ Bu kanunlardan sonra yayınlanan karikatürde inkılap fırtınasının ülkedeki yıkılmak üzere olan “şeriat, saltanat ve medrese” gibi müesseseleri kökünden yıktığı ifade edilerek Akbaba Dergisi tarafından 3 Mart tarihinde Meclis’te alınan kararlara destek verilmiştir.

Karikatür 4.6: Saltanatın Kaldırılması ile ilgili Karikatürler 6

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1924: 1

“Sağ Görselin Başlığı – Yedi yüz senelik Osmanlı tarihi

Sağ Karikatür – Zayıf kadının üzerinde “anavatan”, kucagında çift başlı insan motifi bu motifin üzerinde “hilafet ve saltanat”, çift başlı insanın elinde yer alan kedinin üzerinde “millet” yazıyor.

Sol Görselin Başlığı – Bir Senelik Cumhuriyet Tarihi

⁴ Bu bölüm “Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf İnkılabı Dönemin Mizah Dergilerinde Nasıl İşlenmiştir?, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2020.” yayınlanan makaleden alınmıştır.

Sol Karikatür – Kadının üzerinde “millet”, elinde yeni doğan bir bebek, bebeğin üzerinde “Cumhuriyet” yazıyor.” (Akbaba Dergisi, 1924: 1)

Karikatürde iki ayrı görsel ile Osmanlı Devlet yönetimi ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet yönetimi karşılaştırması yapılmaktadır. Sağda yer alan görselde, Osmanlı Devleti “hilafet ve saltanatı” kullanarak anavatanı sömürdüğü, milleti ise boynunda tasmaı olan kedi gibi resmederek istediğı şekilde yönettiğı resmedilmiştir. Sağda yer alan görselde ise, yeni kurulan Cumhuriyetin milletten beslendiğı ve geleceğinin güneş gibi aydınlık olduğı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Görselin yayınlandığı tarihte Cumhuriyetin ilanının üzerinden 1 yıl, saltanatın kaldırılmasının üzerinden 2 yıl ve hilafetin kaldırılmasının üzerinden 2 yıl 4 ay geçmiştir. Bu kadar süre geçmesine rağmen karikatür mecmualarının “saltanat ve hilafetin” milleti sömüren kurumlar olduğunu okuyuculara anlatmaya devam ettiğı görülmektedir.

Karikatürde yeni Cumhuriyetin bir bebek gibi yeni, değerli ve geleceğinin açık olduğı anlatılırken, eski yani Osmanlı yönetiminin ise yıllardır anavatanı sömürdüğü resmedilerek hilafet ve saltanata karşı Akbaba dergisi tarafından nefrete varan eleştiride bulunulmuştur.

Görseldeki bir diğer maksat ise geriye dönüş arzusu olanlara karşı saltanat ve hilafetin ülkeye zararını gösterme arzusudur.

4.2. İrtica ile ilgili Karikatürler

Karikatür 4.7: İrtica ile İlgili Karikatür 1

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1923d: 1

“Alt Başlık – Cumhuriyet Fidanını Yaşatalım

Karagöz – Haydi Efendiler, Haydi ağalar, haydi paşalar bu meyvesiz bu kart kütüğü devirelim ki körpecik fidanımız bu büyüyüp çiçeğini açsın, meyvesini versin.

Ağacın Gövdesinde – İrtica,

Dallarındaki Kuru Kafalarda – Taassup, Eski Kafa,

Fidanın Yapraklarında – Terakki, Teceddüt, Refah, Servet.” (Karagöz Dergisi, 1923: 1)

Karikatürde yeni dikilmiş bir fidan ve yan tarafında üzerinde “irtica” yazılı büyük bir ağaç yer almaktadır. Büyük ağacın başında Gazi Mustafa Kemal üzerinde “irtica” yazılı büyük ağacın kökünü işaret ederek ellerinde balta bulunan 3 kişinin ağacı kesmesini istemektedir.

Cumhuriyeti yeni yeşeren fidana benzeterek su verip etrafını güvenli hale getirirken, yanında yer alan olgunlaşmış ve üzerinde “irtica” yazılı ağacın ise kökünden kazınmak istendiği resmedilmiştir. Görselde irtica yazılı ağacın dallarında kuru kafalar ve sarık bulunmaktadır. Kuru kafalarda, “eski kafa” ve “taassub” yazmaktadır.

İrtica ağacının kökü kesilerek eski kafadan yani, Osmanlının ortaya koyduğu toplum düşüncesinden ve bağınazlıktan da kurtulunacaktır.

Bütün ilim dalları ve medeniyetler esasında geçmişin birikiminden yararlanarak yenilikler yapmıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişe baktığımızda, Osmanlı dönemindeki kurum ve uygulamaların kökten değiştirilerek onların yerine batının kurum ve medeniyetlerinin örnek alındığı anlaşılmaktadır.

Karikatür 4.8: İrtica ile İlgili Karikatür 2

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1924: 1

“Görselin Üzerinde – Cumhuriyet Makinesi

Alt Başlık – İrtica Manasını Anlamadığı Asri Makineye Kendini Kaptırdı!” (Akbaba Dergisi, 1924: 1)

Akbaba dergisinin bu karikatürünün yayınlandığı tarihte Şer’iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, Tekke ve Zaviyeler yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı’na (Apaydın, 2017: 152) bağlanmıştır.

Karikatürde bulunan makine Cumhuriyeti temsil ederken, yanında yer alan sarıklı ve cübbeli şahıs “irticayı” temsil etmektedir. Diğer bir ifade ile karikatürün yan anlamında, makine “Türkiye Cumhuriyeti’ni” sarıklı cübbeli insan “Osmanlı Devleti’ni” temsil etmektedir. Cumhuriyet döneminde dergilerin yayınlarında muasır devletler seviyesine ulaşma arzusu bulunmaktadır. Muasır devletler seviyesi dönemin karikatürlerinde makine, elektrik veya araba ile tasvir edilmektedir. Bu seviyeye ulaşmada en önemli düşman olarak geri kalmış sarıklı cübbeli insanlar gösterilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’ni ileri taşıyacak yeniliklere ayak uyduramayan “sarıklı cübbeli” ve sözde cahil kesimin makineye kapılarak yok edileceği ifade edilmektedir.

Karikatürde, Osmanlı döneminde cübbe ve sarık giyen halkın ötekileştirildiği görülmektedir. Kurulan tüm Türk Devletleri arasında en parlak dönem “Osmanlı Devleti” dönemidir. En parlak dönemlerinde bu kıyafetler giyilmiş ve güçlü bir devlet ve toplum ortaya konulmuştur. Karikatürde resmedilen insanın kıyafetlerine benzer kıyafetler halk tarafından yüzyıllarca kullanılmış ve toplum içerisinde herhangi bir kılık kıyafet sorunu olmamıştır.

Karikatür 4.9: İrtica ile İlgili Karikatür 3

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1924: 1

“Üst Başlık - 1 Mart Nutkundan Sonra Kurtulduğumuz Baş Belalarından

İnsan Resminin Kafasına Dolanmış Yılan Motifinde – İrtica

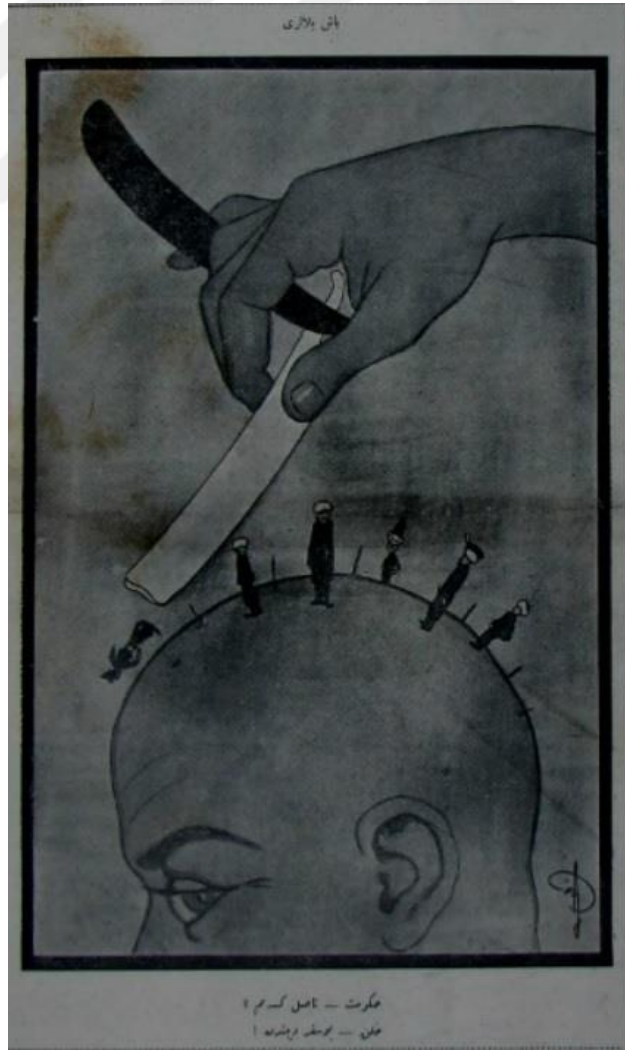
Alt Başlık – Şimdiye Kadar Genç Türkiye'nin Başına Sarılan Taassub Belası”

(Akbaba Dergisi, 1924: 1)

Gazi Mustafa Kemal 1 Mart 1924 yılında Meclisin açılış konuşmasında “öğretimin birleştirilmesi, ordunun siyasetten ayrılması ve hilafetin kaldırılması” yönünde görüşlerini belirtmiştir. 3 Mart 1924 tarihli Büyük Millet Meclisi toplantısı sonucunda hilafetin kaldırılması ve öğretimin birleştirilmesi kararları verilmiştir.

Akbaba Dergisi Gazi Mustafa Kemal'in 1 Mart Meclis nutkundan 1 gün sonra, 2 Mart 1924 tarihinde yukarıda yayınlamış olduğu karikatür ile halkın kafasını saran yılanın irtica olduğunu anlatmak istemiştir. Müslüman halk camilerde kafalarına takke takar, takkenin çevresine ise bez parçası sarardı. Bu bez parçasını yılan gibi gösteren, yılanı ise irtica olarak gösteren dergi Müslüman halkın taassub yani körü körüne bağlı, bağnaz bir hayat yaşadığını ifade etmeye çalışmıştır. Bu zihniyetten ise Mustafa Kemal'in nutku sonrasında toplumun kurtulacağı anlatılmak istenmiştir.

İstiklal Harbi sonrasında Cumhuriyet, halkın özgürlüğü üzere bir yönetim tercihi olarak kurulmuştur. Müslüman halkın fikirlerini, sosyal hayatını ve dini yaşantılarının gazete karikatürlerine yansıyacak kadar ötekileştirilmesi Cumhuriyetin temel ilkesi olan özgür yönetim anlayışına tamamen ters düşmektedir.

Karikatür 4.10: İrtica ile İlgili Karikatür 4

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1925: 1

“Üst Başlık – Baş Belaları

Hükümet – Nasıl keselim?

Halk – Bu sefer dibinden!” (Akbaba Dergisi, 1925: 1)

Karikatürde, kel bir adam kafası, kafasında tek tük saç ve saçları kesmek üzere bir elde ustura bulunmaktadır. Kel adamın tek tük saçları ise cübbeli sarıklı insanlar olarak resmedilmiştir. Karikatürde kel kafa ülke, saçlar irtica faaliyeti yürüten hocalar olarak resmedilmiş ve irticanın kökünden kesileceği, yok edileceği ifade edilmiştir.

1925 yılı şubat ayında başlayan Şeyh Sait isyanı “İslam dini” adına bildiri yayınlayarak bölge halkını isyana katılmaya davet etmiştir. Şeyh Sait isyanının ortaya çıkmasında yeni hükümetin laik devlet düzeni üzere yapmış olduğu inkılaplar ve hilafetin kaldırılması etkili olmuştur (Acar, 2019: 2935). 8 Nisan 1925 tarihinde Türk ordusu Darahani bölgesinde Şeyh Sait ve taraftarlarını mağlup etmiştir. İsyancılar, bu mağlubiyet sonrası dağılmış Şeyh Sait ve taraftarları yakalanarak Diyarbakır’da İstiklal Mahkemesine çıkarılmıştır. İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait ve adamlarını idama mahkûm etmiş 27 Mayıs 1925 tarihinde (A.g.e.: 2944) verilen karar icra edilmiştir.

Karikatür Şeyh Sait isyanının başlamasından kısa süre sonra çizilmiştir. Dönemin Başbakanı olan Fethi Okyar’ın isyancılar hakkında kati kararlar almaması nedeniyle ciddi eleştirilere maruz kalmış ve 2 Mart 1925 tarihinde (Kocatürk, 2000: 431) istifa etmiştir. Yeni kurulan hükümetin Başbakanı İsmet İnönü olmuş ve İstiklal Mahkemelerini kurmuştur. Akbaba dergisinin yukarıda yayınladığı karikatürdeki gibi isyanı bastırmak üzere hükümet bir ustura misali İstiklal Mahkemelerini kullanmıştır.

Karikatür 4.11: İrtica ile İlgili Karikatür 5

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1925: 1

“Üst Başlık – Adaletin Yumruğu Altında

Alt Başlık – Biraz Daha Sıksam Kim Bilir Neler Çıkacak!

Sağdan Sola Yılanlar Üzerinde Yazanlar – İlayı Vatan, Tarikatı Salahiye, Şeriat Kongresi, Hilafeti Kübra.” (Akbaba Dergisi, 1925: 1)

Karikatürde, eski Osmanlı kıyafeti ile resmedilen bir kişinin boğazı sıkılmış ve yüzüne yumruk vurularak yuttuğu yılanların vücuttan çıkması sağlanmıştır. Boğazı sıkılan kişinin ağzından çıkan yılanların üzerinde, “ılayı vatan, tarikat-ı salahiye, şeriat kongresi, hilafeti kübra” gibi irticai faaliyetler olduğu resmedilmiştir.

Osmanlı dönemi kıyafeti ile resmedilen kişinin vücudunu irtica üzere zehirli oluşumların ve düşüncelerin sardığı karikatürde anlatılmıştır. Bu zehrin İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla vücuttan atılacağı ve üst başlıkta da ifade edildiği üzere, “adaletin yumruğu” kullanılarak bu faaliyetlere son verileceği ifade edilmiştir.

Karikatür 4.12: İrtica ile İlgili Karikatür 6

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925a: 2

“Alt Başlık – “Tarikat-ı Salahiye”ye Nasıl Giriyorlarmış?”

Fesadcıbaşılar – Ey harici, dine, diyanete, şeriat ve hilafete sadık kalacağına esrarımızı kimseye faş etmeyeceğine, bu uğurda çalışacağına yemin eder misin?

Hacivat – Aman Karagöz, bunlar ne biçim tarikatmış böyle! Rakılar içiyorlar, çalgılar çalıyor, keyif gırla gidiyor, sonra aralarına aldıklarına din, diyanet üzerine yemin ediyorlar.

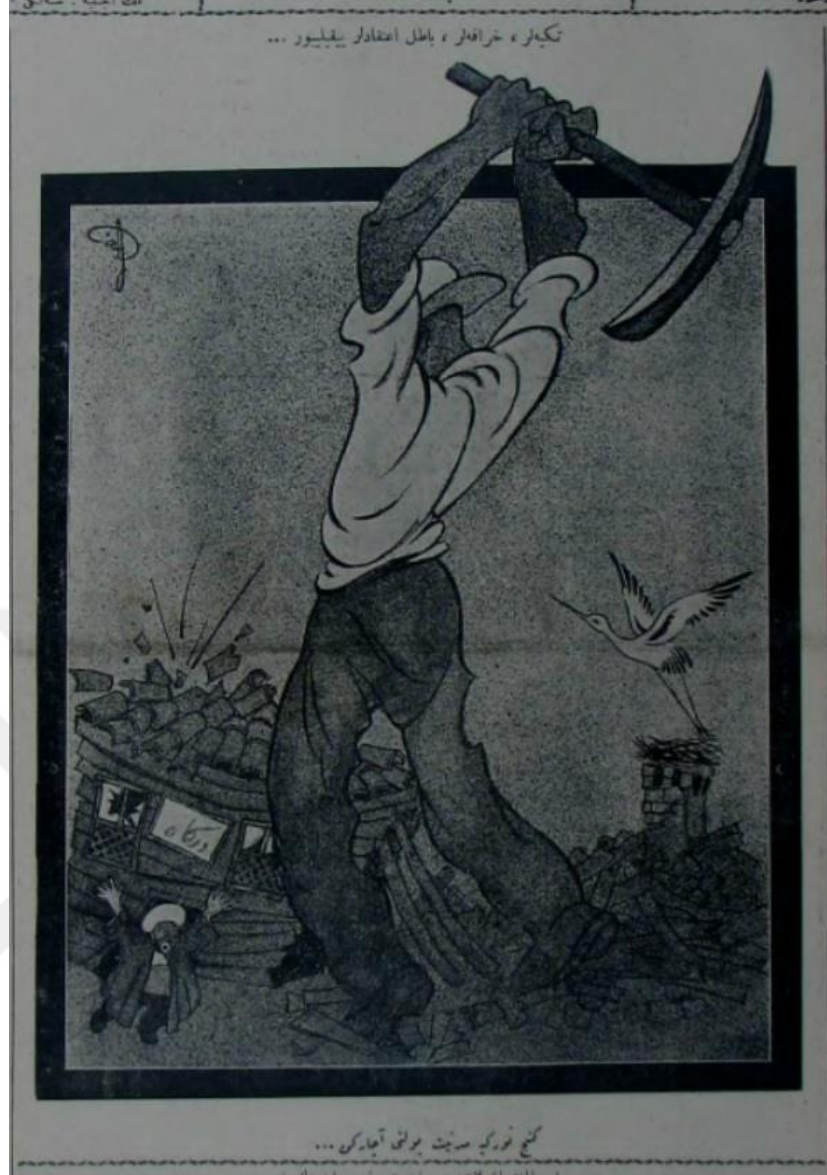
Karagöz – Buna Vahideddin tarikatı derler. Kadınlarını kikirige peşkeş çeken; dindaşların en azılı düşmanlara çiğneten bir herifin kurduğu tarikattan başka ne beklersin.” (Karagöz Dergisi, 1925: 2)

Bu görselde 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararlar ile Türkiye'den sürgün edilen Osmanlı Hanedanının 1925 yılında olunmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nde etkin olduğu ima edilmektedir. Metinde geçen “Tarikat-ı Salahiye⁵”, 1920 yılında Ankara Hükümetine karşı İstanbul'da yer alan Osmanlı Hükümeti tarafından desteklendiği ifade edilen bir örgüt olarak tasvir edilmektedir (Tunaya, 1984: 258).

Görselde yer alan Tarikat-ı Salahiye yani Osmanlı Hanedanına yakın kimselerin bir yemin töreninden bahsedilmektedir. Bu yemin törenine katılan kişilerin elinde içki ile din ve diyanet üzerine yeminler edildiği anlatılmaktadır. Osmanlıların “din diyanet” diyerek halkı kandırdığı, içki içerek alem yaptıkları gizli toplantılar düzenledikleri ve Türkiye Cumhuriyetine karşı isyana kalkışacakları anlatılmak istenmektedir.

---

⁵ Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti hakkında bilgi için; Tarık Zafer Tunaya, Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: "Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti" ve Eylemleri, 1984, 257-265.

Karikatür 4.13: İrtica ile İlgili Karikatür 7

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1925: 1

“Üst Başlık – Takiyeler, Hurafeler, Batıl İtikatlar, Yıkılıyor...”

Alt Başlık – Genç Türkiye Medeniyet Yolunu Açarken...

Kazma ile Yıkılan Binanın Üzerinde – Dergâh” (Akbaba Dergisi, 1925: 1)

Karikatürde, elinde kazma olan bir adam, yanında üzerinde dergâh yazan bir bina ve bu binadan kaçan sarıklı cübbeli bir insan resmedilmiştir.

Hilafetin kaldırılmasına karşı isyan eden Şeyh Sait ve taraftarlarının büyük çoğunluğu bölgenin molla ve şeyh kesimindedir. Şeyh Sait isyanına katılan molla ve şeyhler, tekke, medrese veya dergahlarda yetiştiğinden Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni oluşturduğu düzen düşünülerek sözde irtica faaliyeti yürütülen bu kurumların kapatılması gündeme getirilmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve ilan edilen yeni inkılaplar sayesinde dergâh, medrese gibi Müslüman toplumun eğitim aldığı yerlerde yürütülen sözde irtica faaliyetlerinin son bulacağı görselde anlatılmaktadır. Takiyye, hurafe gibi batıl itikatların anlatıldığı yerler olarak tasvir edilen bu merkezlerin yıkılmasıyla genç Türkiye'nin yolunun açılacağı okuyuculara anlatılmak istenmektedir.

Karikatür 4.14: İrtica ile İlgili Karikatür 8

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925: 1

“Üst Başlık – İstiklal Mahkemesinin Kuvve-i Eli İstanbul’dan Neler Çıkaracak

Alt Başlık – Bir Avuç Moloz Daha...” (Akbaba Dergisi, 1925: 1)

Karikatür 4.15: İrtica ile İlgili Karikatür 9

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1925: 3

“Üst Başlık – Baş Kaldıran İrtica Karşısında:

Alt Başlık – Şerbetli El

Karikatürde Yer Alan Elin Üzerinde – Laik Cumhuriyet” (Akbaba Dergisi, 1925: 3)

Karikatür 4.14’te, Şeyh Sait isyanı sonrasında şarkta kurulan İstiklal Mahkemeleri gibi İstanbul’da da Mahkeme kurulmuştur. İstanbul Hükümeti döneminden kalma Osmanlı

ve Saltanat yanlısı taraftarların belirlenmesi ve mahkeme edilmesi istenmektedir. Görselde İstiklal Mahkemesi “el” ile, irtica faaliyetinde bulunan insanlar ise “sarıklı cübbeli” olarak resmedilmiştir. Karikatürde sarıklı cübbeli olarak tasvir edilen kişilere ise “moloz” görünümü verilmiştir. İstanbul gibi önemli bir şehirde irtica faaliyetinde bulunanların şehirden atılması istenmektedir. Karikatürün arka fonunda yer alan motiflerde camilerin olması ise manidardır.

Karikatür 4.15’te foslere sarılmış yılanların bulunduğu ve üzerinde yer alan elin bileğinde “Laik Cumhuriyet” yazdığı görölmektedir. Dergi okuyucularına özellikle sarıklı insanların düşüncelerinin yılan gibi “fitne” barındırdığını ifade etmeye çalışmış ve bu fitnenin Laik Cumhuriyetin şerbetli eli ile düzeltileceğı anlatılmak istenmiştir.

Yeni Türkiye, sadece batının ileri teknolojisini örnek almamış zihin yapısını da ülkede hakim kılmak istemiştir. Bu düşüncenin altında dinin devlete etkisini ortadan kaldırmak ve medeni bir devlet inşa etme fikirleri yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nde kurulan tek parti hükümetine göre dinin devlete etkisini ancak Batılı, laik düşünce ile kırmak mümkündür.

Bu nedenle başlayan herhangi bir isyan hareketini hükümet, “mürteci, saltanat yanlısı, eski kafalı” yakıştırmaları yaparak iktidarını sağlama almaya çalışmıştır.

Karikatür 4.16: İrtica ile İlgili Karikatür 10

Kaynak: Zümrüdüanka Dergisi, 1924: 1

“Üst yazı: *Necat(kurtuluş) zamanı.*

Dördüncü engelden itibaren sırasıyla: Saltanat, Hanedan ve Taassub(bağnazlık).

Alt yazı: Son hamle.” (Zümrüdüanka Dergisi, 1924: 1)

Görselde Gazi Mustafa Kemal engelli maraton koşucusu olarak resmedilmiştir. Mustafa Kemal’in atladığı engellerin üzerinde “Saltanat, Hanedan ve Taassup” yazmaktadır. Mustafa Kemal’in atladığı engeller aslında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin önündeki engeller olarak gösterilmektedir.⁶ Görselde Mustafa Kemal, saltanat ve hilafet engellerini aşmıştır. Son engel olarak “taassub” kalmıştır.

⁶ Bu bölüm “Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf İnkılabı Dönemin Mizah Dergilerinde Nasıl İşlenmiştir?”, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2020.” yayınlanan makaleden alınmıştır.

Taassub'un Türkçe sözlükteki anlamı "bağnazlık" olarak geçmektedir. Bağnazlık ise, "bir inanca aşırı ölçüde bağlı olmak" demektir. Osmanlı'dan kalan miras olarak görülen "taassub düşüncesi" yeni kurulun Türkiye Cumhuriyeti toplumundan sökülüp atılmak istenmektedir. Bu düşünceyi sökülüp atmanın tek yolu Laiklik İnkılabı sayesinde olacağı kanaati yeni hükümette mevcuttur. Bu düşüncenin mizah dergilerine de yansıdığı görülmektedir.

Mustafa Kemal 1 Mart 1924 tarihinde, Meclisin açılış konuşmasında "öğretimin birleştirilmesi, ordunun siyasetten ayrılması ve hilafetin kaldırılması" yönünde görüşlerini belirtmiştir. 3 Mart 1924 tarihli Büyük Millet Meclisi toplantısı sonucunda Erkan-ı Harbiye Vekaleti ile dönemin Şer-iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması, hilafetin kaldırılması ve öğretimin birleştirilmesi kararları verilmiştir (Ertan & vd., 2018: 188).

Karikatür bu kurumların kaldırılmasından 3 gün sonra yayınlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden kalma "taassub" engelinden Mustafa Kemal sayesinde kurtulacağı resmedilmiştir.

Karikatür 4.17: İrtica ile İlgili Karikatür 11

Kaynak: Zümrüdüanka Dergisi, 1925: 1

"Alt Başlık – İrtica Konseri"

Plakların Üzerinde – İngilizleri Lirası

Plak Çalarda İçinde – Din İsteriz, Şeriat İsteriz, Halife İsteriz.” (Zümrüdüanka Dergisi, 1925: 1)

Karikatür 4.18: İrtica ile İlgili Karikatür 12

Kaynak: Papağan Dergisi, 1925a: 1

“Hortlayan İrtica” (Papağan Dergisi, 1925: 1)

Zümrüdüanka Dergisinin 5 Mart tarihli 4.17 numaralı karikatürde, plak içerisinde sakallı, sarıklı olarak resmedilen adam Şeyh Sait isyancısı olarak gösterilmektedir. Plağın içerisindeki kişinin “Din isteriz, Halife isteriz” şeklindeki söyleminin plak çaların başında yer alan İngiliz tarafından söyletildiği gösterilmeye çalışılmaktadır. Şeyh Sait isyanı, Musul meselesinin Birleşmiş Milletlere taşındığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu durum basında isyanın İngilizler tarafından desteklendiği şeklinde resmedilmiştir.

Karikatürde isyancıların irticacı olduğu görüşüne ek olarak, İngilizlerin desteğini de aldıkları okuyuculara anlatılmaktadır. İsyancıların talepte buldukları “Din İsteriz, Şeriat İsteriz, Halife İsteriz” şeklindeki söylemlerinin bir dış güç desteği olmadan ortaya çıkamayacağı anlatılmaktadır.

Papağan dergisinin 16 Aralık tarihli 4.18 numaralı karikatürde, irticanın 1925 yılında tekrar hortladığı ancak taş ile başının ezildiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Şeyh Sait isyanı ile başlayan ve İstiklal Mahkemeleri ile son bulan isyanların irili ufaklı devam ettiği dönemlerde mizah basını konu üzerine çokça karikatür yayını yapmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunun üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen her an irticanın ortaya çıkabileceği halka anlatılarak her nereden irtica ortaya çıkarsa çıksın yok edileceği okuyuculara aktarılmaktadır.

Karikatür 4.19: İrtica ile İlgili Karikatür 13

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925b: 1

“Şeriat Namına Hastahane Yağma Ediyorlar!

*Karagöz – Arkadaşlar, sürün ileri, şeriat namına hastahaneleri yağma eden bu eşkıya
kara kuvvetin eli ayağıdır. Medeniyet ve tecdid düşmanlarını kökünden kazık için bu
kafaları çabuk uçuralım marş, marş!”* (Karagöz Dergisi, 1925: 1)

Karikatür 4.20: İrtica ile İlgili Karikatür 14

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925c: 1

“Kaynattıkları Kazanda Yakacağız!

Karagöz – Vur Mehmet onbaşım vur, vur da kaynattıkları kazana atıp haşlamalarını yapalım. Süngünün kuvveti onlarada, onları körükleyenlere de ibret olsun.” (Karagöz Dergisi, 1925: 1)

Karikatür 4.19’da irtica bahanesiyle isyana kalkışan Şeyh Sait ve taraftarlarının hastaneleri dahi yağmaladıkları resmedilerek okuyuculara bu isyankarların düşmanlıkları anlatılmak istenmiştir. İstiklal Mahkemelerinde Şeyh Sait ve isyancıların davalarının görülme aşamasında isnat edilen suçların başında yağma olayları gelmektedir. Ancak “mürtecilerin” yağma yaptığı ve özellikle hastane yağmaladığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Karikatür 4.20’de üzerinde irtica yazan kaynar kazan etrafında, Türk askeri, kazana atılan isyankârlar, tepede olayları izleyen Osmanlı ve İstanbul Hükümetini temsilen Vahdettin’in resmedildiği görülmektedir.

Karikatürde eski İstanbul Hükümeti tarafından desteklenen Şeyh Said isyanının Türk ordusu tarafından bastırıldığı ve isyana kalkışma nedenleri olan “irtica” kazanında isyankarların yakıldığı resmedilmiştir. Karikatür, irtica nedeniyle isyana kalkışanların sonunun kendi kazanlarında yakılmak olduğunu ifade ederek okuyucularını kin ve nefrete teşvik etmiştir. Ayrıca bu görsel ile inkılaplara karşı isyana kalkışacaklara bir nevi “aba altından sopa” gösterilerek, isyan sonucunda karıştırdıkları şehirlerde(kazanlarda) yakılacakları anlatılmaktadır.

Karikatür 4.21: İrtica ile İlgili Karikatür 14

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925d: 1

“İngiliz – Ey Şeyh haşmetli Kürt kralı yeni hükümetinize fabrikadan yeni çıkmış silahlarımız var. Kabul eder misiniz!..

Karagöz – Davranmayın! Etrafınız çevrildi genç Türk kendisine suikast yapanları işte böyle eşkıyasıyla yordakçısıyla tepeden inme yakalar. Kahraman asker acıma, vur!..

Kulübenin Üzerinde – Kürdistan Krallığı” (Karagöz Dergisi, 1925: 1)

Karikatür 4.22: İrtica ile İlgili Karikatür 15

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925e: 2

“Tepeden İnmede var!

Şeyh – Aç kaldık diye bağırmayın, işte bize ekmek atacaklar, yetişti!

Karagöz – Onları bekleme iblis herif! Onlar seni kışkırttılar. Şimdi hududun ötesinde keyiflerine bakıyorlar. Bir dakika yükle. Bakalım, imanım tayyare sana ekmek mi veriyor, bomba mı?” (Karagöz Dergisi, 1925: 2)

Karikatür 4.21’de, Şeyh Sait isyanı ile doğuda başlayan ayaklanma resmedilmek istenmiştir. Karikatürde bir İngiliz’in elinde silahlar olduğu ve kulübede oturan Şeyh Sait’e silahlar getirdiği anlatılmaktadır.

Karagöz tarafından sözde irtica bahanesiyle isyana kalkışan Şeyh Sait ve bu isyana silah taşıyarak destek olan İngilizlerin Türk Ordusu tarafından suçüstü yakalandıkları ifade edilmektedir.

Görselde Kürt kralı olarak çizilen ve Şeyh Sait'in bulunduğu kulübenin üzerine yazılan Kürdistan Krallığı ifadesi ile isyan hareketlerinin gayesinin ülkeyi bölmek olduğu ifade edilmiştir.

Karikatür 4.22'de uçağa binmiş Karagöz ve Hacivat, aynı uçaktan halka atılan bombalar ve ellerini uçağa doğru açarak ekmek bekleyen halk tasvir edilmiştir. Genç ilçesinde isyana kalkışan Şeyh Sait ve taraftarlarının etrafını saran Türk askerleri bir taraftan saldırıya geçmişken, diğer taraftan aç kalan halka uçak üzerinden bomba atılmaktadır.

İsyan nedeniyle Türk ordusu tarafından kuşatılan bölgelerdeki halkın bombalarla öldürüleceği okuyuculara anlatılmaktadır. Kuşatma sırasında aç kalan halkın uçaklardan ekmek beklerken üzerlerine bomba atıldığı resmedilmiştir. Karagöz dergisi ekmek bekleyen halka uçaklardan bomba atan bir karikatür çizerek isyana kalkışanların olduğu bölgelerde masum halkın dahi öldürülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Karikatür 4.23: İrtica ile İlgili Karikatür 16

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925f: 2

“Örümcekle Kafalardan Hayır Yok:

Çocuklar – Hoca efendi, cübbeni topla, hoca efendi cüb...beni topla! Hoca efendi, cüb,..

Karagöz – Bırakın çocuklar, bırakın zavallıyı! Artık onun yüreğini böcekler, kafasını örümcekler sarmış. Bırakın kendi haline de siz yeni mektebinizde dersinize, devrinize bakın!” (Karagöz Dergisi, 1925: 2)

Karikatürde sakallı, elinde tespihli, cübbe ve sarıklı olan ve kafasında örümcek bulunan kişi hoca olarak tasvir edilmiştir. Görselde yer alan hoca ile çocukların alay ettikleri görülmektedir. Çocukların hemen arkasında yer alan Hacivat ve Karagöz çocuklara, “Hocanın yüreğini ve kafasını örümceklerin sardığını” ifade ederek eski mekteplerde bulunan hocalardan eğitim almak yerine yeni düzen üzere tesis edilen mekteplerde eğitim almalarını tavsiye etmiştir.

Karikatürün yan anlamında dönemin hocasının örümcek kafalı yani geri kafalı olduğu ifade edilerek hocaya ve onun gibi olan müslüman kesime hakaret edilmektedir. Karagöz dergisi müslümanların itimat ettiği camiilere gidip arkasında namaz kıldıkları hocanın aklını ve yüreğini örümcekler sarmış diyerek İslamı aşağılamaya çalışmıştır. Dergi, mizah adı altında dönemin tek parti hükümetinin yapmış olduğu inkılaplara desteğini aşağılayıcı bir dille ortaya koymuştur.

4.3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilgili Karikatürler

Karikatür 4.24: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 1

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1924a: 1

“Alt Başlık – Mart İçeri Pire Dışarı!”

Hacivat – İki yılın şerefine ne kadar eskimiz, püskümüz varsa atalım Karagöz!

Karagöz – Yeni Cumhuriyet her şeyi yeni yapmak mecburiyetindedir. Onun için eski Türk adetimizi ihya ederek, eskiye köhneliğe ait nemiz varsa kapı dışarı edelim!”

(Karagöz Dergisi, 1924: 1)

Karagöz Dergisi'nin bu sayısının yayınlandığı gün Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisinin açılış konuşmasında, “eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Müdürlüğü görevini yapmakta olan Şer-iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ile Hilafetin kaldırılması” yönünde görüşler belirtmiştir.

Bu görüşler üzere Karagöz dergisi çizerleri, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte “eskiden” yani Osmanlı eğitim düzeninden kurtulmak mecburiyetinin olduğu görüşündedir. Görselde yer alan Karagöz ve Hacivat ile Mustafa Kemal tarafından sokağa atılan kitap üzerinde “eski kanun”, kuru kafada ise “eski kafa” yazmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu eski kanunlardan kurtulmasının yanında geri kalmış kafalardan da kurtulması gerektiği görüşü belirtilmiştir.

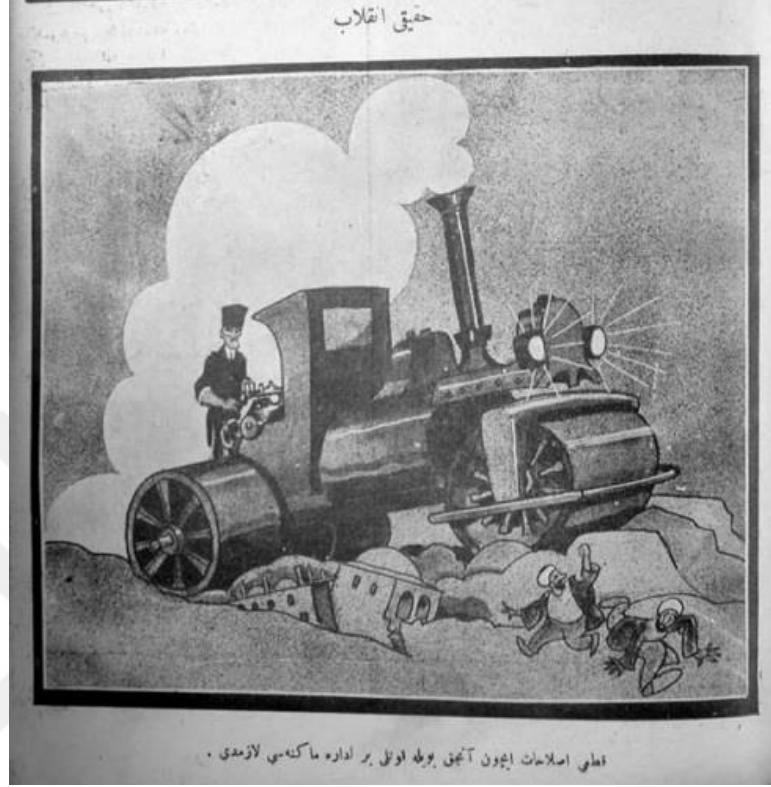

Karikatür 4.25: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 2

Kaynak: Kelebek Dergisi, 1924a: 1

“Üst Başlık – Meclisin Son Kararları Münasebetiyle

Alt Başlık – Yeni idarenin yükselmesi için beyhude ağırlıkların ve mazi enkazının atılması zaruri idi.” (Kelebek Dergisi, 1924: 1)

Karikatür 4.26: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 3

Kaynak: Kelebek Dergisi, 1924b: 1

“Üst Başlık – Hakiki İnkılap

Alt Başlık – Kat’i İslahat için Ancak Böyle Kuvvetli Bir İdare Makinası Lazımdır.”
(Kelebek Dergisi, 1924: 1)

Karikatür 4.25’te yer alan balon Türkiye Cumhuriyeti’ni, balonda bulunan fesli insanlar Türkiye Cumhuriyeti kurucularını ifade etmektedir. Balonda bulunan sarıklı cübbeli kişiler irtica faaliyetinde bulunan “hocalar” olarak resmedilmiştir. Kelebek dergisine göre yeni Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin yükselebilmesi için beyhude ağırlık olarak görülen “hocaların” balondan atılması gerekmektedir. Yeni Türkiye’nin sözde Osmanlı Devleti’nden kalma “artıklar” ile yükselmesi beklenmemektedir.

“İki Medreseye Yeni Fenler

Genç Medrese Talebesi – Aman Karagöz çelebi ne zamandır ser sefillerden bıktık usandık ve bir şey anlamadan dört duvar arasında kaldık. Bize neler getiriyorsun!

Karagöz – Size medeniyetin alimlerini, fenlerini getiriyorum hocam. Otomobil, Elektrik, telefon, telsiz, telgraf, gramafon, telsiz telefon hepsini hepsini öğrenecek, başınızın örümceklerini yeni alimlerin nuruyla silip süpüreceksiniz.” (Karagöz Dergisi, 1924: 1)

Karikatürde yer alan “medrese” yazılı tabelanın üzerine Karagöz tarafından “Yeni Mektep” tabelası eklenmektedir. Bu görselin altına karikatür çizeri tarafından yeni mekteple birlikte, eski eğitim sisteminde olmayan “otomobil, elektrik, telefon” gibi teknolojilerin eğitim alanında etkin olacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. Görselde Karagöz, elinde gramafon taşıyarak medreseye yenilikler getirmektedir. Yine Karagöz tarafından görselin altında yazılan “başınızın örümcekleri” ifadesi ile medrese öğretmenlerine ve öğrencilerine hakaret edilmektedir.

Görselden de anlaşılacağı üzere Osmanlıdan miras kalan eğitim kurumlarının yenilenmesi amaçlanmaktadır. Ancak Cumhuriyetten önce II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında ciddi reformlar yapılmış ve bu reformlar sonucunda kurulan ilkokullara “İptidai Mektepler” adı verilmiştir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasiye ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. İlköğretimin zorunlu hale gelmesi ile kız erkek ayrımı olmaksızın eşit eğitim imkânı sağlanmıştır. Bu şekilde II. Abdülhamid döneminde eğitime ne kadar önem verildiği görülmektedir.

1879 yılında Maarif Nezareti bünyesinde Mekatib-i Sıbyaniye dairesi kurulmuştur. İlköğretimin bütün topraklarda yaygınlaşabilmesi için ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bir diğer önemli değişim Cumhuriyet döneminde özellikle üzerinde durulan ve laiklik karşısı olarak görülen medreseler ile ilgili olmuştur. II. Abdülhamid döneminde medreselerde eğitim veren müderrislerin yerine devletin okullarından mezun olan öğretmenlerin görev alması sağlanmıştır (Şahin, 2022: 29). Bu değişimler Osmanlı Devleti’nin modern eğitim sürecine Cumhuriyet döneminden çok önceleri başladığını göstermektedir.

Karikatür 4.28: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 5

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925g: 2

“Bu Kafayı Bırakmak Lazım!

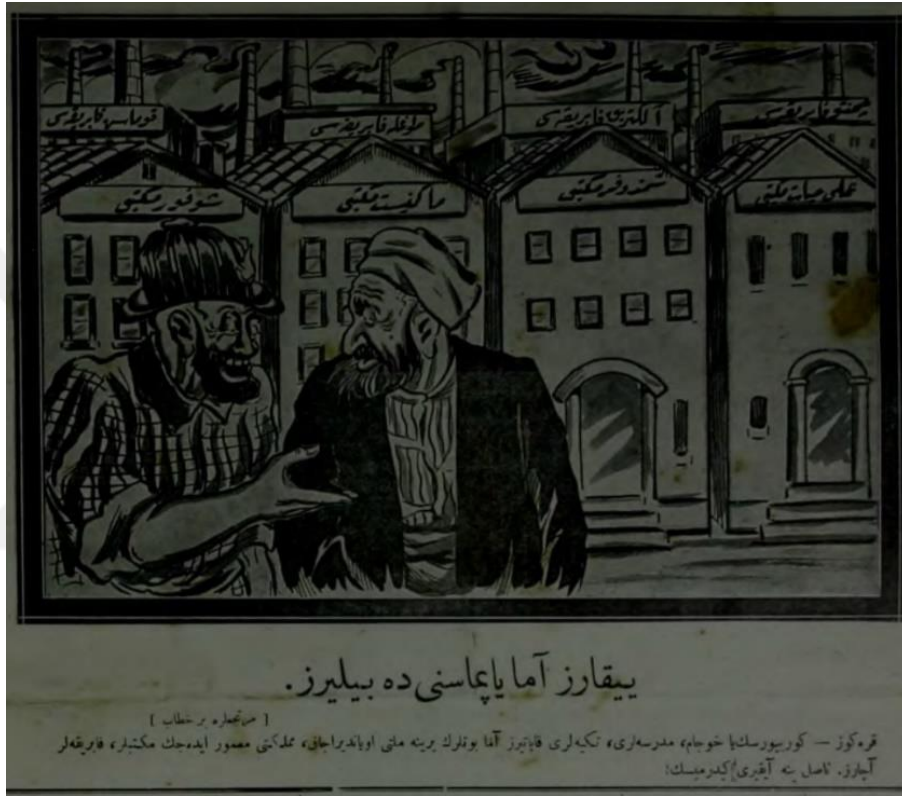
Hocalar – Nasara, yensur, nasran, darabe zeydun ‘ümran!..

Karagöz – Yahu, uyanın, uyanın nasır yensurunun sırası değil, alem fabrikalar kurmuş, elektrikler icat etmiş, denizlerin dibinde bulutların üstünde uçuyor. Altı yüz yıldır hep unsur yensurdan ne buldunuz be yahu!” (Karagöz Dergisi, 1925: 2)

Karikatürde Arapça dil eğitimi veren hocaların öğrencilerine öğretmeye çalıştığı Arapça kelimeler yazılmıştır. Karagöz bu görselde, hoca tarafından verilen bu eğitim

sayesinde “altı yüzyıl geri kalındığı” ancak diğer ülkelerin fabrika ve elektrik gibi konularda gelişim sağladığını ifade etmeye çalışmıştır.

Karikatür ile toplumun eğitim alanında geri kaldığı bu geri kalmanın nedeninin ise Arapça üzere kurulu eğitim nedeniyle olduğu ifade edilmek istenmiştir. Cumhuriyet döneminde gazetelerde Arapça diline ve Arap ülkelerine karşı bir tepki söz konusu olduğu mizah dergilerinden anlaşılmaktadır.

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1926a: 2

“Alt Başlık- Yıkarsız ama Yapmasını da Biliriz.

Karagöz – Görüyorsun ya hocam, medreseleri, takiyeleri kapatıyoruz ama bunların yerine milleti uyandıracak, memleketi memur edecek mektepler, fabrikalar açarız. Nasıl yine aykırı gider misin!

Üstte Yer Alan Binaların Üzerinde Sırasıyla – Çimento Fabrikası, Elektrik Fabrikası, Tuğla Fabrikası, Kumaş Fabrikası.

Altta Yer Alan Binaların Üzerinde Sırasıyla – Ameli Hayat Mektebi, Şimendifer Mektebi, Makinist Mektebi, Şoför Mektebi.” (Karagöz Dergisi, 1926: 2)

Karikatürde, Karagöz tarafından hocanın ikna edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Türkiye’de yapılan yeni inkılaplar vasıtasıyla yıkılan kurumların yerine yeni kurumların kurulmakta olduğu anlatılarak toplumda yaşanabilecek tepkinin önüne geçilmek istenmektedir. Halkın iknası için hocanın ikna edilmesi önemlidir. Çok sayıda mektebin olduğu ancak fabrika sayısının az olduğu ifade edilerek yıkılan medreselerin yerine yeni mekteplerin ve yeni fabrikaların yapıldığı anlatılmaktadır. Yıkılan medreselerde eğitim veren hocanın aykırı gitmemesi ve yeni yapılan kurumları benimsemesi istenmektedir.

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde batı tarzı eğitim kurumları kurmuş, askeri alanda ise batı tarzı eğitim kurumları tesis etmiştir. Orduda eğitim ile başladığı modernleşme sürecinin tek başına yeterli olmadığını fark eden Osmanlı Devleti, modernleşmenin diğer alanlara yayılmasını sağlamıştır. II. Mahmut döneminde Osmanlı klasik eğitim sistemi yerine, batı tarzı eğitime başlanmış ve 1845 yılında nitelikli öğretmen yetiştirmek adına Darülmüallimin kurulmuştur. Bu eğitim kurumunun yanında askeri alanda Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Tophane, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Harp Okulu ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye gibi okullar da açılmıştır. Tıp okullarında ve askeri okullarda yabancı öğretmen istihdam edilmesi ve yabancı dil eğitim zorunluluğu batı düşüncesinin öğrenciler üzerinde hakîm olmasına neden olmuştur. Bu öğrenciler ilerleyen yıllarda devlet kadrolarında görevler almışlardır (İde, 2017: 9).

Karikatürdekinin aksine Osmanlı Devleti modernleşme sürecine Cumhuriyet döneminden çok önceleri Tanzimat yıllarında başlamıştır.

Karikatür 4.30: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İlgili Karikatürler 7

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1927: 1

“Üst Başlık – Gazetelerden: Bursa’daki Amerikan mektebinden dört Türk kızı tensir etti...”

Alt Başlık – Hayrını gör!..

Binanın üzerinde – Ecnebi Mektebi” (Akbaba Dergisi, 1927: 1)

3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesi ile eğitim öğretim tek çatı altında toplanarak Osmanlı Devleti’nden miras kalan medreseler kapatılmıştır. Kanun ile birlikte medreseler kapatılırken misyonerlik faaliyeti yürüten yabancı okullar eğitimlerine devam etmiştir. Yine aynı Kanun ile okullarda dini propagandanın yapılması da yasaklanmıştır (Kılıç, 2005: 275).

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan okulların Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine devam ettikleri anlaşılmıştır. Bursa Amerikan Koleji’nde eğitim gören dört Türk kız çocuğunun din değiştirdiğinin gazetelere yansması üzerine halk ve yazılı basın tepki göstermiş ve Bursa Amerikan Okulu

“Şapka Dükkanlarında!

Hacivat – Bana öyle yakıştı ki sorma Karagöz.

Karagöz – Güzele ne yakışmaz aslanım. Sen benim ışırlağa bak, son moda şapkalara benzemiyor mu? Ne dersin Hacivat, ben herkese değil, herkes bana benzedi! Anadan doğma medeniyim vesselam!” (Karagöz Dergisi, 1925: 3)

Karikatürde bir şapka dükkânının içerisinde şapka almak için toplanmış insanlar gösterilmektedir. Karagöz ve Hacivat şapka dükkanında denedikleri yeni şapka ile artık “medeni” olduklarını söylemektedir. 2 Eylül tarihinde memurlara zorunlu hale getirilen ve daha halka zorunlu hale gelmeyen şapka için Karagöz Dergisi 5 Eylül tarihli karikatüründe şapka dükkanlarının satışlarının arttığını anlatmaktadır. Aslında karikatür ile halkın yeni ve medeni olana rağbet ettiği anlatılmak istenmektedir. Avrupa tarzı olarak görülen “şapkanın” medeni, eskinin giyim tarzı olan “fesin” ise ilkel olduğu anlatılmak istenmektedir.

Gazi Mustafa Kemal 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu’ya yaptığı gezide halkın karşısına Panama modeli bir şapka giyerek çıkmıştır. Kastamonu’da yaptığı konuşmada halkı “şapka” giymeye davet etmiştir. Kastamonu gezisi sonrasında 2 Eylül 1925 günü Bakanlar Kurulu Kararı ile şapka giyilmesi memurlar için zorunlu hale getirilmiştir (Kocatürk, 2000: 441).

Batı uygarlığı sembolü olarak görülen şapkanın kullanımının Cumhuriyet döneminde zorunlu hale gelmesi şeyh ve ulema kesiminde tepkilere neden olmuştur. II. Mahmut döneminde fesin giyilmesine de tepki gösteren ulema ilerleyen yıllarda bu duruma alışarak fesin dini sembol haline gelmesine neden olmuştur. Fes gibi şapka giymenin zihniyet değişimine neden olmayacağı aşikardır. Mustafa Kemal ise kılık kıyafet değişikliğini zihniyet değişimi olarak görmektedir.

Karikatür 4.32: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 2

Kaynak: Karagöz Dergisi, 1925i: 2

“Evvela Bu Makineden Geçmek Lazım!

Karagöz – Çevir Hacivat çevir, bu makine işledikçe milletin gözü açılacak cehaletten, felaketten kurtulacak, millet bak yeniliğe, terakkiye Türkiye alışıyor. Ha koluna buduna kuvvet, çevir Hacivat çevir!

Makinenin Üzerinde – Mektep, Medeniyet” (Karagöz Dergisi, 1925: 2)

Bu karikatürde, Karagöz bir makinenin üzerinde yer almaktadır. Makinenin üzerinde Mektep ve Medeniyet yazmaktadır. Hacivat ise makinenin çarkını çevirmektedir. Halkın uzunca sıra oluşturduğu ve makineden sırayla geçtiği resmedilmiştir. Makineye girmeden önce sarıklı cübbeli ve eski kıyafetlere sahip olan insanların makinenin diğer tarafından çıktıklarında yenilenmiş ceket pantolon ve fesli şekilde yeni mektebe doğru gittikleri görülmektedir.

Karikatürde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında başlatılan köklü değişimler sayesinde “modern” ve “geri kalmamış” toplum temennisi yer almaktadır. Bunun için en önemli değişim mektepler vasıtasıyla mümkündür. Görselde değişimi bir makine vasıtasıyla ele alan Karagöz dergisi, eski giyim şekli olan “sarıklı ve şalvarlı” insanların bir makineden geçtikten sonra yeni dönemin giyim tarzı olduğu anlaşılan “pantolonlu, ceketli ve fesli” giysiler ile makineden çıktıkları görülmektedir.

Kıyafet değişikliğinin zihniyet değişimine neden olmayacağı aşikardır. Burada amaç kılık kıyafette yapılacak değişim ile zihniyet değişimini başlatmaktır. Bu açıdan yukarıdaki karikatür Türkiye Cumhuriyeti'nde oluşturulmak istenen yeni toplum profilini anlatması bakımından önemlidir.

Karikatür 4.33: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 3

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1925: 1

Sağ Görselin Başlığı – Saltanat Köylüsü

Sağ Karikatür – Dün ki hakikat, bugün ki hayal

Sol Görselin Başlığı – Cumhuriyet Köylüsü

Sol Karikatür – Bugünkü hakikat, dünkü hayal (Akbaba Dergisi, 1925: 1).

Bu görselde eski Osmanlı köylüsü ile yeni Türkiye Cumhuriyeti köylüsü resmedilmektedir. Osmanlı köylüsünün kıyafetleri eski yırtılmış, ayağı çıplak ve orağı örümceklenmiş şekildedir. Ayrıca Osmanlı köylüsünün sakallı olması ve arkasında camii bulunması fakirliğin geri kalmışlığın nedeni olarak “mizah basınının bilinç altını” göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti köylüsü ise, yeni kıyafetleri ve sağlam orağı ile resmedilmiştir. Osmanlı köylüsü gibi arkasında cami yerine bacası tüten sanayi yeri ile resmedilmiştir.

3 Ağustos 1925 yılında çizilen bu karikatür ile Osmanlı Devleti zamanında camii ve medreseler ile geri kalmış fakirleşmiş olan toplumun, Cumhuriyet döneminde bacası tüten sanayisi ile zenginleşen bir toplum haline getirildiği anlatılmak istenmiştir.

Karikatür 4.34: Kılık Kıyafet Düzenlemesi ile ilgili Karikatürler 4

Kaynak: Akbaba Dergisi, 1925: 1

“Üst Başlık – Birkaç Sene Sonra Asar-ı Atika Müzesinde Mektep Talebesi

Alt Başlık, Muallim – İşte Efendiler, şu koca kavuklu adama hoca derler. Şu örtünün adı çarşaftır. Yüzündeki siyah perdeye peçe derler. O zamanın kadınları bu kıyafette

gezerlerdi. Sonra, Şu ihtiyar adam eski hŐkŐmet memurdur. Burnunun altındaki beyaz Őeylerin ismine bıyık derler!..” (Akbaba Dergisi, 1925: 1)

Bu görsel ile Cumhuriyet TŐrkiye’sinin onuncu yılında, on yıl Őnceki toplumun sarıklı, cŐbbeli, peçeli, çarşafly ve bıyıklı insanlardan oluştuğu, yeni toplumda artık bu tŐr giyim kuŐam bulunmadığu mŐze gezisinde bulunan Őđrencilere Őđretmenleri tarafından anlatılmaktadır.

MŐzeler yŐzyıllar Őncesine ait malzemelerin, figŐrlerin halka gŐsterildiđu yerlerdir. Bu görsel ile daha TŐrkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun Őzerinden on yıl geçmesine rağmen topluma Osmanlı toplumunun sözde ne kadar çaydıŐı kaldığu anlatılmak istenmektedir.

KarikatŐr 4.35: Kılık Kıyafet DŐzenlemesi ile ilgili KarikatŐrler 5

Kaynak: Papağan Dergisi, 1925b: 1

“Sağ GÖrsel – DŐnkŐ Kadın: Hayata Tek GÖzle Bakabilirdi!

Sol GÖrsel – Bu GŐnkŐ Kadın: Bir Erkek Kadar Serbest, Hukuka Maliktir.” (Papağan Dergisi, 1925: 1)

Karikatürde eski Osmanlı toplumu ile yeni Türkiye Cumhuriyeti karşılaştırması yapılmaktadır. Osmanlı dönemi çarşafli kadınının dünyaya anca tek gözle bakabildiği, Cumhuriyet dönemi kadınının ise bir erkek kadar serbest olduğu gösterilmektedir.

Karikatürde sol görselde yer alan ve bugünün kadını olarak gösterilen Cumhuriyet kadınının bir erkek kadar güçlü ve serbest olduğu ifade edilirken, sağ görselde yer alan kadının giydiği çarşaf ile bırakın serbest olmayı etrafını bile göremediği anlatılmaktadır. Cumhuriyet'in kadınlara serbestiyet kazandırdığı ancak Osmanlı'nın kadınlara özgürlük tanımadığı gösterilmektedir.

Bu görselden anlaşıldığı üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilerleyen yıllarda kılık kıyafet üzerinde yapılacak inkılapların çerçevesini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Mizah bir tür güldürü, mutluluk veya hoşgörü unsurudur. Mizahın bir dalı olan karikatürler ise düz anlamın yanında içerisinde gizli ve yan anlamlar barındıran bir sanattır. Cumhuriyet döneminde basılı yayınlar vasıtasıyla karikatürler hızlı şekilde topluluklara ulaşabilmektedir. Karikatürler çizildikleri dönemin tanıkları olarak toplumun kültürel değerlerini, dini inançlarını veya ekonomik yapısını gösteren çizimlere sahip olabilmektedir.

Karikatür sanatı, din, dil, ırk, siyaset gözetmeksizin eleştiriyi içinde barındıran güçlü bir muhalefet yöntemi olmuştur. Türkiye'deki mizah dergileri, toplumları eğlendirme düşüncesi ile yayın yapıyor görünseler de asıl amaçları toplumun içinde bulunduğu durumu eleştirel boyutlarıyla ele alabilmektir. Karikatür Meşrutiyet dönemlerinde alışlagelmiş iktidar karşıtı görüntüsü ile Sultan II. Abdülhamit ve iktidarına karşı eleştiri kılıcını kuşanmıştır. Bu eleştirel mizah anlayışı Balkan Harpleri, Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Harpleri sonrasında anlaşılabilir bir şekilde yerini sessiz bir döneme bırakmıştır.

Osmanlı Devleti, 1912 yılında başlayan Balkan Harplerinden Cumhuriyet'in kurulmasına kadar geçen sürede neredeyse 10 yıl kesintisiz savaş halinde olmuş, Cumhuriyetin kuruluşu ile halk ve yayın mecmuaları rahat nefes almıştır. Bu dönemde başlanan batılı ve laik reform hareketleri yüzyıllardır süregelen toplum yapısını ve müesseselerini kökünden değiştirmiştir. Bu süreçte basılı yayın mecmuaları İstiklal Harbi'nden başarı ile çıkılması nedeniyle coşkulu yayınlar yaparken bir yandan da modernleşme adımlarını halka duyurmaya çalışmaktadır.

Mizahın siyasetle olan ilişkisi incelendiğinde karikatürlerin bir eleştiri kimliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu kimlik hükümetlerin yönetim şekline veya belirledikleri politikalara karşı şekillene bilmektedir. Karikatürler güçlü olan iktidarların çıkarları doğrultusunda toplumun üzerinde "baskı unsuru" veya "kamuoyu oluşturma" gibi bir işlev üzere de kullanılabilir. Karikatür bu noktada mevcut koşullara alışmış toplumu uyandırabilme etkisine sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin İslami müesseselerine dayalı mirasını devralmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin başlatmış olduğu Batılılaşma serüveni laiklik ilkesi etrafında şekillenmiştir. Bu batılılaşmada taraf olan kesimler iki grup şeklinde tasvir edilir.

Osmanlı Devleti düşüncesine sahip olanlar, “eski, doğu, inançlı”, Türkiye Cumhuriyeti düşüncesine sahip olanlar “yeni, batı, seküler” şeklindedir. Bu tasvirler Cumhuriyet dönemi mizah basınında eski/yeni, doğu/batı, mürteci/seküler şeklinde yoğun olarak işlenmiştir.

Karikatür yayınlarında, saltanat, halife ve halifelik makamı, imamlar, medreseler, kılık kıyafet gibi Osmanlı Devleti’nden miras kalan ne varsa her yönüyle ağır eleştiri alırken, iktidarın yaptığı inkılaplar, Cumhuriyet’in ilanı, yeni kanunlar, laiklik ilkesi doğrultusunda yapılan inkılaplar, şapka iktisası ve kadınların kıyafetlerinde değişim gibi konular mizah basını tarafından koşulsuz desteklenmiştir.

Dönemin mizah basınında Osmanlı Devleti’ne karşı bir önyargı mevcuttur. Bu önyargıyı karikatürlerden anlamak mümkündür. Eğitim, sanayi ve ziraat alanları ile kılık kıyafet üzere çizilen karikatürlerde Osmanlı toplumu fakir ve geri kalmış şekilde resmedilmiştir. Cumhuriyet’in kurulması ile toplum bir anda eğitilmiş, sanayileşmiş, Batılılaşmış ve modernleşmiş gibi gösterilmiştir.

Cumhuriyet dönemi mizah basınına etkileyen en önemli olay Şeyh Sait isyanı olmuştur. İsyân sonrasında Fethi Okyar’ın Başbakanlığı son bulmuş yerine İsmet İnönü Başbakanlığa getirilmiştir. İnönü, ilk iş olarak Takrir-i Sükûn Kanunu’nun Meclis’ten geçmesini sağlamıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu hükümete olağanüstü yetkiler vermiş ve basının muhalif yayınlarının son bulmasına neden olmuştur.

3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen maddeler ile, Erkan-ı Harbiye Vekaleti ile Şer-ıye ve Evkaf Vekaleti’nin kaldırılması, Osmanlı Hanedan ailesinin sürgün edilmesi, hilafetin kaldırılması ve eğitim öğretimin tek çatı altında toplanması kararları alınmıştır (Ertan & vd., 2018: 188). Bu kanunlardan sonra mizah dergilerinde yayınlanan karikatürlerde Osmanlı Devleti’nden kalan “şeriat, saltanat ve medresenin” kaldırılarak yerlerine, laik ve seküler bir devlet yönetimi ile batılı eğitim kurumlarının kurulacağı karikatürler resmedilmiştir. Yayınlanan karikatürler ile hükümetin yeni politikalarına herhangi bir eleştiride bulunulmamış aksine destekleyici yayınlar yapıldığı görülmüştür.

Karikatürlerde, yeni kurulan Cumhuriyetin “milletten beslendiği” ve geleceğinin güneş gibi aydınlık olduğu ifade edilirken, Osmanlı Devleti’nin “hilafet ve saltanatı” kullanarak vatani sömürdüğü resmedilerek hilafet ve saltanata karşı nefrete varan

eleştirilerde bulunulmuştur. Mizah dergilerinde özellikle hilafet ve saltanat hedef tahtasına konularak yıllarca aşağılayıcı yayınlar yapılmıştır.

Bütün ilim dalları ve medeniyetler esasında geçmişin birikiminden yararlanarak yenilikler yapmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişe baktığımızda, Osmanlı dönemindeki kurum ve uygulamaların kökten değiştirilerek onların yerine batının kurum ve medeniyetlerinin örnek alındığı ve bu durumun karikatür dergileri tarafından benimsenerek yayınlar yapıldığı görülmüştür. Akbaba, Papağan ve Karagöz Dergilerinin yayınlamış oldukları siyasi karikatürlerde Mustafa Kemal ve yeni kurulan hükümet desteklenirken, Osmanlı Devleti ve ondan "arta kalan" toplum ise olabildiğince ağır eleştiriye maruz kalmıştır.

Karikatür dergilerinde, "irtica, medrese, hocalar ve kılık-kıyafet" yayınlarda "bela, musibet" olarak resmedilmiştir. Dergilerde halkın, "irtica, bağınazlık" vasıtasıyla yüzyıllarca sömürüldüğü anlatılarak irtica belasından yeni hükümet sayesinde kurtulacağı anlatılmıştır. 1923-1928 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin "irtica belasından" kurtulmasının yolunun "Laik Cumhuriyet" ile mümkün olduğu görüşü üzerinde yayınlar yaptıkları görülmüştür.

Cumhuriyet döneminde karikatür çizerleri Mustafa Kemal'e ve yeni kurulan hükümete açıktan ve koşulsuz destekte bulunmuşlardır. Tek parti hükümeti boyunca Türkiye'de doğru dürüst mizahi çizim yapılamamasının nedeni mizah dergileri tarafından hükümete ve politikalarına koşulsuz destek verilmesidir. Karikatürler, hükümetlerin ortaya koydukları ideolojinin varsa açıklarını eleştirebilmelidir. Dönemin karikatür dergilerinin açıktan ve koşulsuz destekleri bu açıdan mizahın özüne aykırıdır.

Çalışmanın dördüncü bölümü bize gösteriyor ki, ülke yönetiminde bulunan tek parti hükümeti gibi mizah basınında da tek seslilik bulunmaktadır. Mizah basını, modernleşmeyi, Batılılaşmayı ve laik bir toplum düşüncesini hükümet gibi hızlıca benimsemiş, Osmanlı Devleti'ne ve ondan geriye kalan topluma ve eskiye ait gelenek ve göreneklere karşı nefret tutumu içerisinde yer almıştır. Dergilerin bu nefret tutumunda ve hükümet yanlısı yayınlarında hükümetin yayın Omecmualarına maddi desteğinin etkisi de bulunmaktadır.

Tek parti hükümeti Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kuruluş döneminde kendini eleştirilerden uzak tutmak istemiştir. Hükümetin, dergilerde hükümete karşı eleştirilerin olmasını istememesinde üç ana neden bulunur; tekrar yeni bir Osmanlı

Devleti hayali kurulmasını önlemek, kurulmak istenen batılı ve modern yeni hayat düzenini sağlamak ve doğuda devam eden Kürt isyan hareketlerini sonlandırarak yeni isyanların önüne geçmektir. Ankara hükümeti bu üç önemli konu ile ilgilenirken yayın mecmualarının eleştirileri ile halkı etkilemesini istemiyordu. Mizah basını, basına karşı baskı dönemi olarak adlandırılan Tanzimat dönemi ve II. Abdülhamit dönemlerindeki gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında eleştiriyi başka alana çevirmek durumunda kalmıştır.

Karikatürcüler hükümetin etkisi ile kendilerine eleştirecek yeni alanlar bularak Şehremaneti şeklinde adlandırılan belediyelere, yoksulluğa ve vergi konularına yönelmişlerdir. 1923-1928 yılları arasında yayımlanan mizah dergilerinin ortak özelliği; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini destekleyici yayınlar yapmış olmalarıdır. Bu araştırma sonucunda yeni kurulan hükümetin laiklik alanında yaptığı inkılaplara karşı mizah basınında kayda değer eleştiride bulunulmadığı görülmüştür. Laiklik alanında yapılan inkılaplara karikatür çizerlerinin destekleyici çizimler yaptığı anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2019). Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3): 2934-2952.
- Acun, F. (2004). Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı. *İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 18: 95-118.
- Akalın, Ş. H., & vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akbaba Dergisi. (1924, Ekim 30). (199).
- Akbaba Dergisi. (1925b, Temmuz 9). (271).
- Akbaba Dergisi. (1925c, Aralık 14). (316).
- Akbaba Dergisi. (1926, Eylül 20).
- Akbaba Dergisi. (1927, Ocak 26).
- Akbaba, B., & Birbudak, T. S. (2009). Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmajı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29: 1250-1274.
- Akbıyık, Y. (1998). *Laiklik*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Akgün, S. K. (2006). *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Akkoç, A. (2008). *Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi Açısından Tarihsel Bilgi:1930-1950 Arası Lise Tarih Kitapları (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akkoyunlu S. (2017). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Basınında Karikatür (1923-1933) (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Aktaş, Y. (2012). *Mizah Dergilerinde Gençlik Alt Kültürlerinin Temsili: Uykusuz Dergisi (Yüksek Lisans Tezi)*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Ankara.

- Apaydın, C. (2017). Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16(32): 149-171.
- Aral, B. (2014). *Cumhuriyet Tarihi Boyunca Ortaöğretim Kurumlarında Öğrenci ve Personele Yönelik Kılık Kıyafet Uygulamaları ve Günümüz Okul İdarecilerinin Karşılaştıkları Güçlükler (Kayseri Örneği) (Yüksek Lisans Tezi)*. Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2): 181-192.
- Atatürk, M. K. (1997). *Nutuk*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk, M. K. (2009). *Nutuk 1919-1927*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*. (1989). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aytaçlı, B. (2012). Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3(1): 1-9.
- Aytepe, O. (2002, Kasım). Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 8(29): s. 15-29.
- Ayverdi, İ., & vd. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: MAS Matbaacılık.
- Barkan, Ö. L. (1945). Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'îliği Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 11(3): 203-224.
- Bedir, A. (2019). Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939 (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Can, E. S. (2021, Haziran 21). “Meşâhîrin Karnaval Alayı”: Papağan Gazetesi'nde Devrin Edebiyatçılarından Bahseden Mizahî Yazılar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 23: 390-404.

- Cantek, L., & Gönenç, L. (2017). *Muhalefet Defteri Türkiye’de Mizah Dergileri ve Karikatür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çeviker, T. (2010). *Karikatürkiye Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-1928*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Dağcı, G. T., & Bal, A. (2014, Ocak 01). Osmanlı’dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 2(1): 37-47.
- Erat, M., Sönmez, C. S., & Sönmez, A. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Eroğlu, H. (1982). *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ertan, T. F., & vd. (2018). *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gökçe, R. (1924, Mart 13). Akbaba Dergisi. (133).
- Gökçe, R. (1924, Mart 1). Akbaba Dergisi. (130).
- Gökçe, R. (1924, Mart 2). Akbaba Dergisi. (131).
- Gökçe, R. (1925, Mart 2). Akbaba Dergisi. (234).
- Gökçe, R. (1925, Eylül 7). Akbaba Dergisi. (288).
- Gökçe, R. (1925, Aralık 17). Akbaba Dergisi. (317).
- Gökçe, R. (1925, Ağustos 3). Akbaba Dergisi. (278).
- Gökçe, R. (1925, Ağustos 10). Akbaba Dergisi. (280).
- Gökçe, R. (1926, Ağustos 16). Akbaba Dergisi. (386).
- Gülcan, O. (2015). Laiklik İlkesi Kapsamında Gerçekleştirilen Türk Devrimleri Hakkında Fransız Aydınlarının Değerlendirmeleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 15(57): 17-36.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 47: 215-240.

Hasan Şimşek, A. Y. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Hünerli Ç. (1993). Türkiye’de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İde, R. (2017). *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnan, A. (2018). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaya, M, & Acarlı, M. (2018). Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kadar Türkiye’de Karikatürün Tarihsel Gelişimi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi* 2(2): 127-133.

Kaya, S. & Gündüz, A. (2012). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Karagöz Dergisi. (1908, Ağustos 10).

Karagöz Dergisi. (1923a, Nisan 25). (1576).

Karagöz Dergisi. (1923b, Eylül 29). (1621).

Karagöz Dergisi. (1923c, Ekim 24). (1628).

Karagöz Dergisi. (1923d, Aralık 5). (1640).

Karagöz Dergisi. (1924a, Mart 1). (1665).

Karagöz Dergisi. (1924b, Mart 12). (1668).

Karagöz Dergisi. (1924c, Eylül 6). (1719).

Karagöz Dergisi. (1924d, Mart 15). (1669).

Karagöz Dergisi. (1925, Mart 28). (1777).

Karagöz Dergisi. (1925, Nisan 29). (1786).

Karagöz Dergisi. (1925a, Temmuz 29). (1812).

Karagöz Dergisi. (1925b, Mart 4). (1775).

Karagöz Dergisi. (1925c, Mart 11). (1776).

Karagöz Dergisi. (1925d, Mart 14). (1773).

Karagöz Dergisi. (1925f, Eylül 5). (1823).

Karagöz Dergisi. (1925g, Mart 11). (1776).

Karagöz Dergisi. (1925h, Eylül 5). (1823).

Karagöz Dergisi. (1925i, Şubat 28). (1786).

Karagöz Dergisi. (1925j, Mart 14). (1773).

Karagöz Dergisi. (1925k, Şubat 28). (1769).

Karagöz Dergisi. (1925l, Mart 7). (1771).

Karagöz Dergisi. (1925m, Mart 7). (1771).

Karagöz Dergisi. (1926a, Ocak 12). (1861).

Karagöz Dergisi. (1926b, Ocak 2). (1857).

Karagöz Dergisi. (1926c, Mart 20). (1879).

Karagöz Dergisi. (1927, Eylül 22). (2045).

Kayış, Y. (2004). *Demokrat Parti İktidarı Döneminde Siyasi Karikatür (Yüksek Lisans Tezi)*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Kelebek Dergisi. 1923, Nisan 12. (1).

Kelebek Dergisi. 1923, Nisan 19. (2).

Kelebek Dergisi. 1924, Mart 6. (47).

Kelebek Dergisi. 1924, Mart 13. (48).

Kelebek Dergisi. 1924, Eylül 25. (77).

Kılıç, S. (2005). Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 21(61): 259-280.

- Kılıçer, G. S. (2005). *Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kocatürk, U. (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köksal, M. S. (2013). *Mizahın Türk Siyasi Kültüründeki Yeri Ve Siyasete İlişkin Toplum Algısının Oluşturulmasındaki Rolü (Yüksek Lisans Tezi)*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Kuru, A. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik ABD, Fransa ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Leymun Ş., Odabaşı, F. ve Yurdakul, İ. (2017). Eğitim Ortamlarında Durum Çalışmasının Önemi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 5(3): 369-385.
- Mazıcı, N. (1996). 1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. *Atatürk Yolu Dergisi* 5(18): 131-154.
- Nadir, C. (1925, Aralık 16). Papağan Dergisi. (97).
- Nadir, C. (1925, Mart 5). Zümrüdüanka Gazetesi. (217).
- Nesin, A. (1973). *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- Öğdü, H. (2011). *Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği (Yüksek Lisans Tezi)*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ölçekçi, H. (2021). Egemenlik ve Bağımsızlık Bağlamında Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Karikatürler Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Yolu Dergisi* 69: 374-395.
- Öngören, F. (1973). *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özçubukçu, Y. (2013). Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Toplumsal Değişmenin Tanığı Olarak Karikatürler (1928-1940) Ve Eğitim (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Papağan Dergisi. (1924, Nisan 23). (1).

- Papağan Gazetesi. (1925a, Mayıs 20). (64).
- Papağan Dergisi. (1925b, Eylül 9). (84).
- Papağan Dergisi. (1925c, Kasım 25). (94).
- Papağan Dergisi. (1926, Temmuz 11). (101).
- Sakin, S. (2011). *Siyasi Karikatürlerde Emperyalizm Milletler Cemiyeti ve Türkiye*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sanders, B. (2001). *Kahkahanın Zaferi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Subaşı, M. & Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21(2): 419-426.
- Şahin, M. (2022, Kasım). Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanından Sonra Eğitim Sistemi ve Yapılan Eğitim Reformları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 11(4): 25-31.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1925, Mart 4).
- Tahir, R. (1924, Mart 6). Zümrüdüanka Gazetesi. (121).
- Tahir, R. (1924, Mart 10). Zümrüdüanka Gazetesi. (122).
- Tahir, R. (1925, Şubat 26). Akbaba Dergisi. (233).
- Tonga, N. (2008). Türk Edebiyatı Tarihinde Mühim Bir Mecmua: Akbaba (1922-1977). *Turkish Studies Dergisi* 3(2): 665-679.
- Tunaya, T. (1984). Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: "Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti" ve Eylemleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 38(3): 257-265.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yılmaz, H. (2016). 1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası. *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 15(59): 263-296.
- Yılmaz, N. F. (2017). 1923 Nüfus Mübadelesine Mizah Penceresinden Bakmak: Zümrüdü-anka. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2(2): 76-91.

Zengin, Z. S. (2002). Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi. *Dini Araştırmalar Dergisi* 5(13): 81-106.

Zümrüdüanka Dergisi. (1923a, Ekim 1). (76).

Zümrüdüanka Dergisi. (1923b, Aralık 3). (94).

Zümrüdüanka Dergisi. (1923c, Kasım 12). (88).

Zümrüdüanka Dergisi. (1924a, Mart 13). (123).

Zümrüdüanka Dergisi. (1924b, Mart 28). (127).

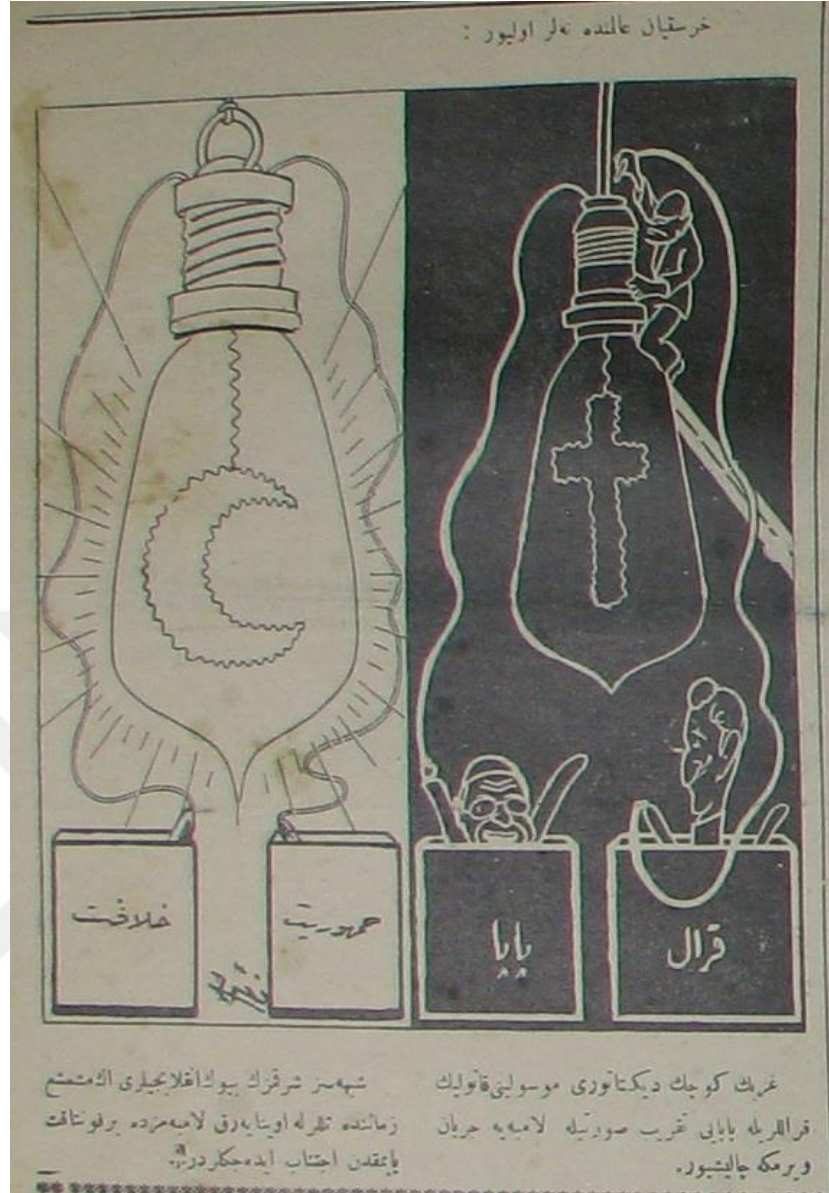
EKLER

EK1

“Üst Başlık – Vaziyeti Hazıra Dolayısıyla

Dünya – Artık bu taçtan usandım!!!” (Zümrüdüanka, 1923a: 1)

EK2

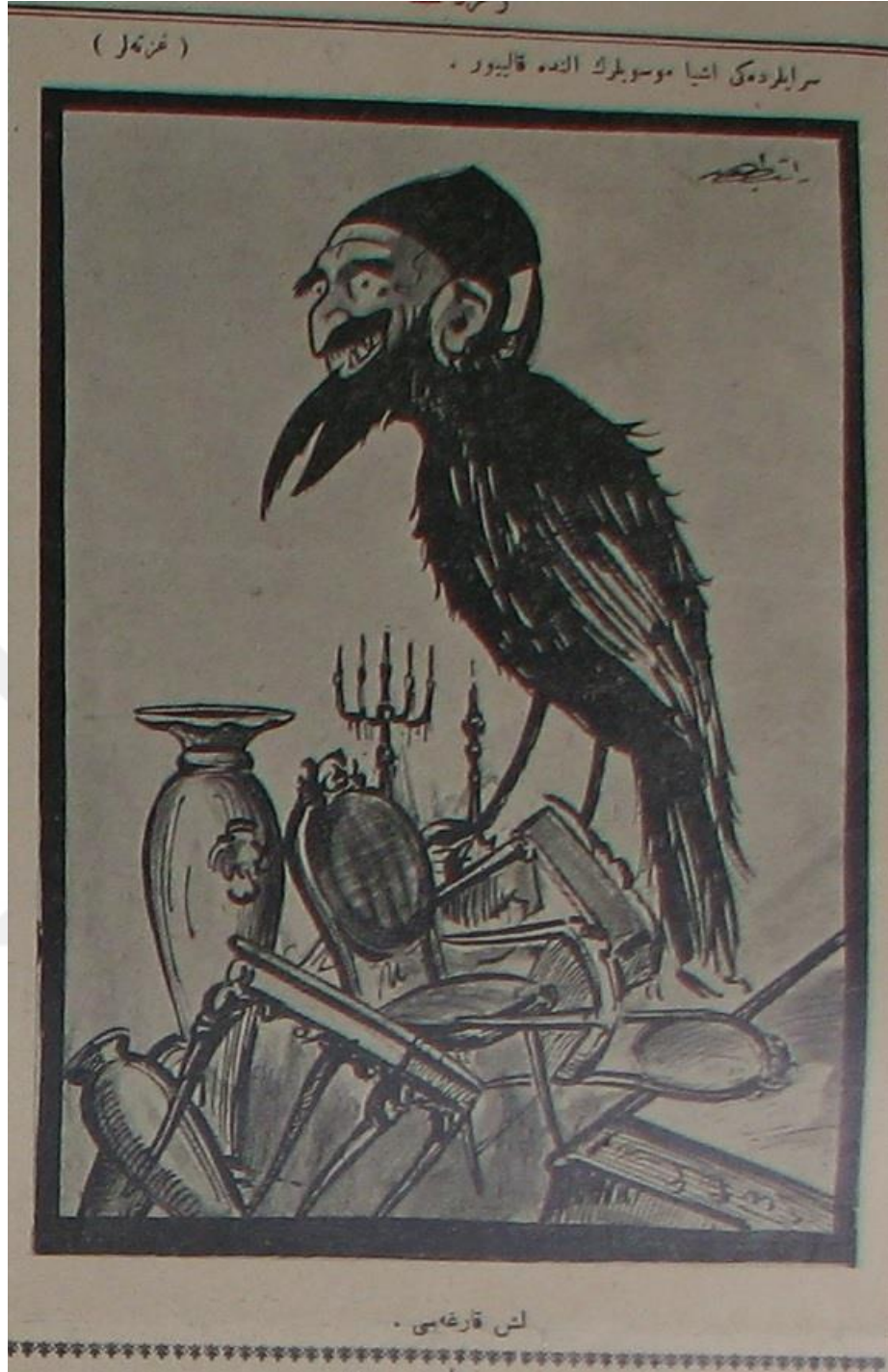
“Üst Başlık - Hristiyan aleminde neler oluyor:

Sol Görselde – Cumhuriyet, Hilafet

Şüphesiz şarkımızın büyük inkılapçıları en mütemetti' zamanında tellerle oynayarak lambamızda bir kontakt yapmaktan içtinab edeceklerdir.

Sağ Görselde – Kral, Papa

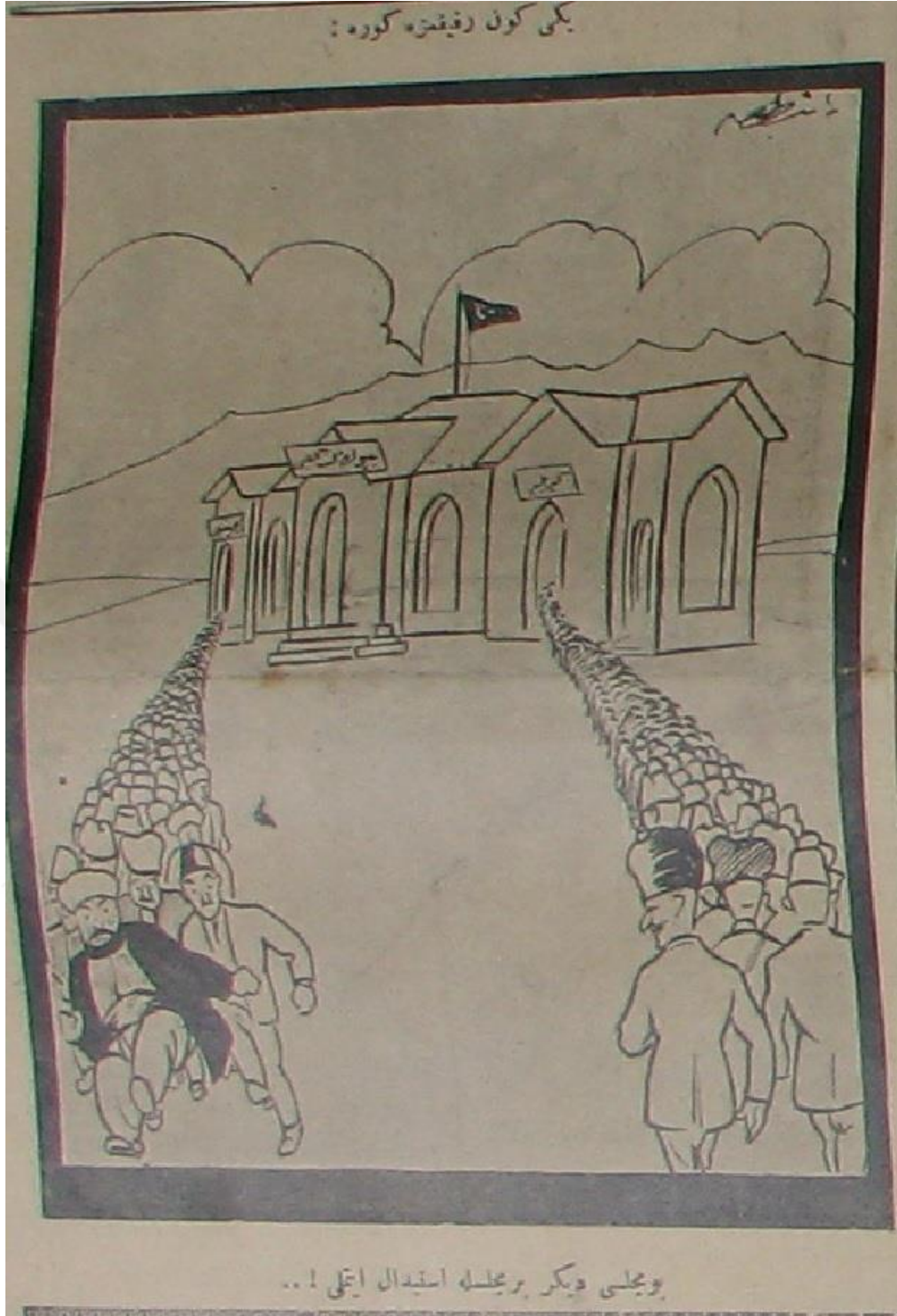
Garbin küçük diktatörü Mussolini Katolik kara elleriyle papa takrib suretiyle lambaya ceryan vermeye çalışıyor.” (Zümrüdüanka, 1923b: 1)

EK3

“Saraylardaki eşya Mösyölerin elinde kalıyor.

Leş Kargası.” (Zümrüdüanka, 1924a: 2)

EK4

“Üst Başlık – Yeni Gün Refikimize Göre

Bu meclis diğer bir meclisle istبدال etmeli” (Zümrüdüanka, 1924b: 1)

EK5

“Kanun ve Kuvvet Altında Sükûn!”

Hacivat – Bu müthiş silah başımızda durdukça bir tehlike çıkarmaz mı diyorsun Karagöz?

Karagöz – Yok Hacivat, bu silah başımızda durdukça tehlike bize yaklaşmaz. Çünkü bu silah tecdidi, medeniyeti, ırzı, namusu himaye, fenalığı, fitneyi, fesadı, mahv eden bir adalet silahıdır.

Kılıcın üzerinde – Takrir-i Sükûn Kanunu” (Karagöz Dergisi, 1925j: 2)

EK6

“İrtica Can Çekişiyor!

Karagöz – Ey dini fesada, hıyanete alet eden şeyhler, hacılar, hocalar! Dört tarafınız sarılmıştır, yedi devleti ülkesinden sürüp çıkaran Türk kahramanlığı sizi de büsbütün kesip mahvedecek ve bütün kuvvetiyle medeniyete ve Türkiye yürüyüp gidecektir. Ha bakalım arslanlar, irtica, ihanete fitne ve fesada atış!” (Karagöz Dergisi, 1925k: 2)

EK7

“Mürteciler Cehenneme Giderken

Karagöz – Fırlat Hacivat, fırlat, bu yobazları nerede bulursak cehennemin esfeli safiline göndereyim zavallı ahaliyi cehennem korkusuyla soyup soğana çevirmenin cezasını çeksinler.” (Karagöz Dergisi, 1926b: 2)

EK8

“Cahil Vaiz – Ey taife-i nisa, daha açılın bakalım, daha saçlarınızı, baldırlarınızı çıkarın bakalım sizin yüzünüzden başımıza yağmadık bir taş kaldı, bu geçen ki yağmurlar hep sizin yüzünüzden yağdı. Bu halde devam ederseniz yakında ne seller olacak daha ne tufanlar kopacak!

Karagöz – Hocam şu kuyruklu martavala kuyruklu yıldızı da kat da inansınlar.”
(Karagöz Dergisi, 1924c: 2)

EK9

“Vaazlara Politika Yasak!

Karagöz – Kulağım sende hoca efendi, namazı niyazı bırakıp işi politika bezirganlığına döktük mü şu yedi düşman temizlemiş sopayı başında bulursun ha!”
(Karagöz Dergisi, 1925l: 2)

EK10

“Başlık – İstiklal Mahkemesinin Meydana Çıkardığı: Kara Çete!..

Türkiye Haritası Üzerinde Kuklaları Tutan Adamın Göğsünde Yazan: İttihat ve Terakki

Türkiye Haritası Üzerinde Yer Alan Kuklaların Üzerinde Sağdan Sola: Muhafazakar, Muhalif, Terakki Perver, Komiteci, Tecdid Fırkası, İaşeci.” (Papağan Dergisi, 1926: 1)

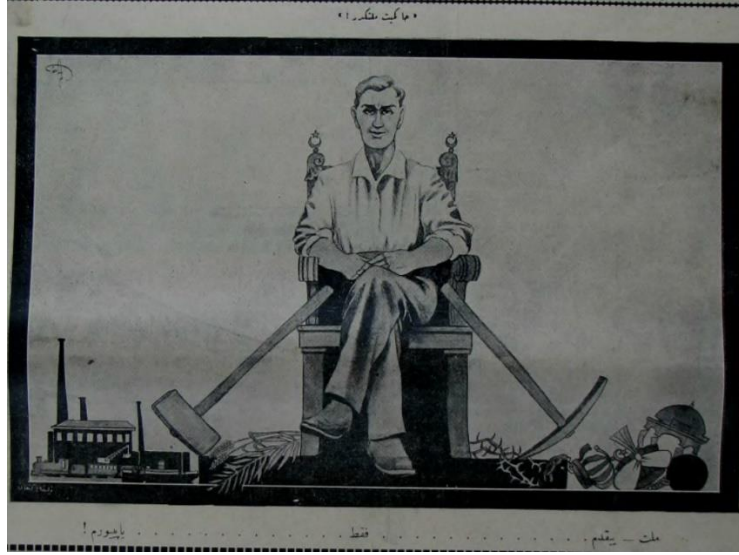

EK11

“Üst Başlık – İstiklal Mahkemesi Her Gün Mazinin Bir Kirli Çamaşırını Temizliyor!

Alt Başlık, Mahkeme Reisi – Amma Kir Çıktı!...

Karikatürde Yer Alan Çamaşırların Üzerinde Sağdan Sola – İsyân, İrtica, Taklib-i Hükümet, Terakki Perver, İttihad-ı Türki, Casusluk” (Akbaba Dergisi, 1926: 1)

EK12

Üst Başlık – Hakimiyet Milletindir!

Alt Başlık, Millet – Yıktım Fakat Yapıyorum! (Akbaba Dergisi, 1926: 396)

EK13

“Alt Başlık – Yeni İnkılabın Yeni Hükümet

Hacıvat – Kağrı ile yürüdüğümüz zafer yolunda otomobil hızıyla gidiyoruz. Ne yaman türkü değil mi Karagöz?

Karagöz – Artık Türkiye de tecdid namına bir şey kalmadı. Yolumuz düz, kafamız gündüz. Yine de otomobil hızıyla gitmezsek zafer için can verenlere biz ne cevap veririz” (Karagöz Gazetesi, 1924d: 1).

EK14

“Üst Başlık – Matbuat Kanununun Ta’dili Münasebetiyle

Dahiliye vekili cedidiyenin matbuata hediyesi...” (Zümrüdianka Gazetesi, 1923c: 88)

EK15

“Alt Başlık – Böyle Yarış Olmaz Yahu!

Otomobildelikler – Haydi, Efendiler, geç kaldık, sizde gelin bizim otomobilde Avrupa'ya çabuk yetişelim!

Manda Arabasındakiler – Biz öyle gavur icadına binmeyiz. Ecdadımızdan bunu gördük. Buna bineriz.

Karagöz – Öyle ama efendiler, bir milletin yarısı ileri yarısı geri olur mu? Haydi bakayım sizde otomobile!” (Karagöz Gazetesi, 1925m: 1)

EK16

“Galata Kulesinden Beyazıt Kulesine Kurduğumuz Mahya:

Ramazanda İstanbul'un iki minareli camileri mahya kurar, güzel yazılarla halka uyandırıcı fikirler verirler. Karagöz, çok sevgili karilerinin, kalpleri Türklüğün ve Müslümanlığın faziletleri ile dolu olduğu halde hayatlarını, kazançlarını medeni Avrupa insanların hayatlarına ve kazançlarına uydurmalarını istediği için o arzu ile Galata Kulesinden İstanbul Kulesine bu mahyayı kurdu. Bu yazı bizim için hiddetle değil, ibretle okunup ezberlenecek bir levhadır.

Galata Kulesi ile Beyazıt Kulesi arasında gerilmiş olan mahyada: İstanbul Beyoğlu gibi medeni olmağa çalışmalıdır.” (Karagöz Gazetesi, 1926c: 1)

EK17

“Üst Başlık – Bundan Sonra İmamlar Nikah Kıyamayacak..

Hoca – Eyyah.. Bu sefer bana kıyıldı!..” (Akbaba Gazetesi, 1925c: 316)

EK19

“Üst Başlık – Kadınlar Birliği Hanımların Cumalarda Vaaz Etmesini Teklif Etti –
Gazeteler –

Asri Sofnelerimiz :

Sağdan İtibaren : Nezihe Mahye'l-ed-din Hanım – Zehra Hanım – Şukufe Nihal Hanım
– Naile Vehab Hanım – Faize Emrullah Hanım – Latife Bekir Hanım – Seniha Azeldin
Hanım – Matlube Hanım” (Papağan Gazetesi, 1925c: 1)

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Akif Subaşı

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2023, İstanbul

Lisans: Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih, 2012, Kayseri

B. MESLEKİ DENEYİM

2017 -..... İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

D. YAYINLARI

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf İnkılabı Dönemin Mizah Dergilerinde Nasıl İşlenmiştir?, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2020.